

Porodica Plavšić – dokumenta i sećanja

IRINA SUBOTIĆ

profesorica emerita, Univerzitet u Novom Sadu

Životni putevi i aktivnosti istaknutih članova srpske porodice Plavšić iz Hrvatske mogu se pratiti od prve polovine XIX do početka XXI veka. Lična iskustva i profesionalni putevi nekoliko generacija te porodice sačuvani su u obliku profesionalne dokumentacije, svedočenja i priča. Bili su pokretači mnogih značajnih delatnosti širom Hrvatske i bivše Jugoslavije, najpre u Slavoniji, posebno u Osijeku, a potom i u Zagrebu, Novom Sadu, Sarajevu, Beogradu, Opatiji, pa i na Siciliji. Dali su dragocene doprinose građanskom životu, ekonomiji, naročito finansijama i bankarstvu, razvoju industrije, turizma, različitim naučnim disciplinama (medicini, pre svega) i kulturi, najviše književnosti i likovnim umetnostima. Posebno su zaslužni za samostalni nastup hrvatskih umetnika na međunarodnim manifestacijama u XIX i početkom XX veka, a u jednoj generaciji i za prodore i promociju avangardnih pojava dvadesetih godina prošlog veka. Uprkos pojedinačnih ličnih uspona i uspeha, njihove različite sudbine – često tragične – bile su odraz turbulentnih događanja i velikih političkih promena koje su obeležile XX vek, kada su se vizije o zajedništvu južnoslovenskih naroda preoblikovale u izmenjenu (ili drugačiju) političku stvarnost i ubrzo donele ne samo lična razočarenja, već i egzistencijalne krahove.

KLJUČNE RIJEČI: porodica Plavšić, hrvatska moderna umetnost i arhitektura, istorija bankarstva i privrede, jugoslovenstvo, Thalassotherapie, Opatija, Treveleri

/ Prolog

Porodicu Plavšić, veliku i uglednu, pokušaćemo, na početku, da opišemo u nekoliko poteza, prateći njihove biografije od druge polovine XIX i tokom celog XX veka. Verujem da nećemo preterati ako o njima govorimo kao o ličnostima koje su dospеле do samog vrha hrvatskog a kasnije i građanskog dela jugoslovenskog društva i njegove kulture, nauke, privrede... Mnogi

među njima imali su najbolja školovanja, ostvarili velike vizije, učestvovali u preoblikovanju privrede i finansija, doprinosili nauci i umetnosti, posebno u segmentu moderne i avangardne umetnosti. To govori o snazi novih, naprednih ideja koje su sprovodili, o hrabrim potezima, radosti stvaranja i potrebi za društvenom participacijom. Gotovo svi članovi porodice bili su većinom uspešni, radini, preduzetni, u različitim poljima. U porodici Plavšić postojala je široka lepeza poziva, zanimanja i položaja: od ministara do tapetara, od profesora univerziteta i direktora do pesnika, balerina, masona i avanturista. Pripadali su generacijama koje su verovala u zajedničke podvige i zajedničke nacionalne planove – da će se formiranjem ujedinjene države ostvariti dugo negovani, posebno tokom XIX i na početku XX veka, južnoslovenski ideali. Nisu se za njih grabili, ali pojedini članovi su imali i velike ambicije i visoke položaje. Pojedini su nonšalantno proživeli svoj vek, drugi turbulentno. Neki su bankrotirali, neki su bili u zatočeništvima po logorima a neki eliminisani iz društvenih struktura i tokova. Mnogi među njima su bili druželjubivi, voleli život, rad, kulturu, umetnost, posebno književnost, izdavaštvo i likovne umetnosti; bili su kreativni i kroz zabavu su stvarali. S prijateljima su delili sve svoje životne prilike i neprilike, sa njima saradivali širom nekadašnje Jugoslavije, ali i sveta. Razgranata porodica se preplitala sa još razgranatijim prijateljstvima i kumstvima među najuglednijim stvaraocima i misliocima kulturnog prostora; prijatelji su postajali članovi porodice – formalno i/ili neformalno, a veze u svim generacijama bile su izukršane kako na poslovnom, tako i na ličnom i emotivnom planu. Sudbine, i ponekad profesije ovih ljudi su se u razučenoj porodici Plavšić ponavljale, baš kao što je bio običaj i s ponavljanjem imena kroz generacije – Nikola, Mila, Dušan, Ivan, Čedomil, Milan, Silvij, Irena, Ana, Olga, Vladimir... Žene nisu bile samo pratiteljke uspešnih muškaraca, posvećene supruge i majke, već su često dominirale, bile samosvojne, kreativne osobe koje su određivale sudbine svoje okoline i na različitim planovima dokazivale svoja važna mesta u društvu koja su im – postepeno – obezbeđivala nova vremena, novi socijalni i istorijski konteksti.

/ Pater familias Atanasije i sin Nikola Atanasijev

Poreklo porodice Plavšić verovatno je vezano za Borovu kod Virovitice, ili za neko od srpskih sela između Virovitice i Daruvara u kojima su živeli Plavšići

(Brđani, Katinac, Potočani).¹ Među najstarijim sačuvanim porodičnim podacima srećemo pomen Atanasija² Plavšića koji je početkom XIX veka u Virovitici i selu Bršadinu bio učitelj, oženjen s Kuzmanijom Vukotić. U njegovoj, delom sačuvanoj biblioteci u beogradskoj porodici Plavšić-Duduković, do danas se nalazi periodika koju je dobijao – *Letopis Matice srpske*³ i više brojeva časopisa *Slavonac*.⁴ Imao je ćerku Jovanku/Johanu, udatu za Filipa Solengija (Solenghi).⁵

O njihovom sinu Nikoli Atanasi(j)evu Plavšiću sačuvano je više dokumenata. U porodičnom arhivu se navodi da je rođen 3. maja 1840. godine u Bršadinu,⁶ 12 kilometara od Vinkovaca. Umro je u Osijeku 30. septembra 1912.⁷ Pučku školu i nižu gimnaziju završio je u Vinkovcima, a štamparstvo u Nemačkoj. U Vinkovce dolazi iz Zagreba, gde je vodio Dioničku tiskaru, ali je posao morao da napusti jer je organizovao štrajk tipografskih radnika. U Vinkovicima je Nikola kratko vreme bio kalfa, a potom postaje poslovođa i vlasnik Narodne tiskare koja obavlja važnu izdavačku delatnost: objavljuje *Izvešće c. k. velike gimnazije u Vinkovcih* 1873. i *Letopis za školsku omladinu*, a sledeće, 1874. godine štampa prvi hrvatski politički list u Slavoniji i Sremu *Krajišnik*, koji je odmah bio zaplenjen i spaljen zbog antiaustrijskih stavova. *Djela Matije Antuna Relkovića* izašla su 1875, a onda 1876. odlazi za Osijek pod pritiskom zbog svojih prosrpskih stavova. Nikola napušta izdavaštvo i 1882. postaje pristav Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju (Kolar, 1994:207). Od 1885. sve do smrti 1912. bio je ugledan i značajan sekretar te Komore. Redovno je pisao iscrpne izveštaje o njenoj delatnosti, o razvoju slavonske privrede, posebno naglašavajući potrebu za njenom autonomijom u odnosu

1 Zahvaljujem istoričaru Milanu Radanoviću za ove podatke.

2 Navodi se i kao Athanasije i Athanasije u dokumentima porodice Plavšić-Duduković u Beogradu; obiman arhivski materijal čuva Hrvatski državni arhiv u Zagrebu: HR-HDA, 757, fond Obitelj Plavšić. Svi prepisi sačuvani u porodici su, nažalost, bez preciznih arhivističkih oznaka. HDA ima bogatu dokumentaciju o aktivnostima Nikole At. Plavšića kao slobodnog zidara: konsultovano u HDA oktobra 2011, i u više navrata kod porodice Plavšić-Duduković u Beogradu.

3 *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, br. 2, knj.117, 1874: na prvoj strani zabeleženo da je učitelj.

4 *Slavonac*, Požega, god. I, br. 14. i 15, 1863; sačuvana je i potvrda s potpisom Michaila Rottera da je primio svesku od gospodina Atanasija Plavšića 7. aprila 1860. Stranice časopisa koje nedostaju prepisivane su rukom, što govori o velikoj brizi da sve bude kompletirano i pohranjeno.

5 Sreće se i kao Solenger.

6 Postoji podatak da je rođen u Čepinu 1848. godine (Kolar, 1994: 207).

7 U porodičnim dokumentima zabeležen je datum 1. oktobar 1912. Sahrana je obavljena 2. oktobra, u porodičnoj grobnici srpskog-pravoslavnog groblja u Osijeku. Tu je sahranjena i njegova druga žena Ruža.

na Zagreb. Autor je kapitalnog dela *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog opstanka (1853. — 1903.)*, izdatog u Osijeku 1904. Objavljuje i o drugim stručnim pitanjima – o statistici, ekonomiji, planovima i predlozima za dalji razvoj privrede i industrije Slavonije (Kolar, 1994: 207). “Za predani rad primio je više uglednih priznanja”, piše Zlata Živaković-Kerže u knjizi *Osječka sjećanja* (Živković-Kerže, 2009). Među raznim funkcijama obavljao je i poslove Zemaljskog obrtnog nadzornika, pravog člana Zemaljskog obrtnog vijeća u Budimpešti i Željezničkog obrtnog povjereništva. Nastojao je da se izgradi regionalna železnička mreža, što je smatrao izuzetno rentabilnim i važnim investicijama za razvoj hrvatske privrede, a poseban značaj je video u velikim međunarodnim izložbama koje su u drugoj polovini XIX veka bile popularne i plodotvorne, jer su se na njima predstavljali bogatstvo i mogućnosti razvoja Slavonije.

Kao “vrlo komunikativan i marljiv”, kako piše Mira Kolar (Kolar, 1994: 209), Nikola Plavšić je bio jedan od organizatora prve Regionalne gospodarsko-obrtne izložbe u Osijeku 1889. godine, s eksponatima slavonskog etnografskog porekla, koji će iste godine biti prikazani i na Svetskoj izložbi u Parizu, priređenoj povodom stogodišnjice Francuske revolucije. Ovo sudelovanje je bilo tim značajnije što Austrija i Ugarska zvanično nisu učestvovala zbog političkih prilika. Plavšić je saradivao u pripremama velike izložbe Hrvatske i Slavonije u Antverpenu 1894. i Milenijumske izložbe u Budimpešti 1896.

Ova uspešna predstavljanja Slavonije i njenih vrednosti podstakla su 1899. godine da se “osnuje fond za osnivanje Obrtnog muzeja u Osijeku, kako bi se u takvom Muzeju mogli prikazati izlošci proizvodnje sa slavonskog područja” (Kolar, 1994 : 210).

Drugi deo biografije Nikole At. Plavšića čitamo kod Dušana Sp. Vojvodića (Vojvodić, 2004: 123)⁸: “Otac mu je bio srpski učitelj u Bršadinu. Osnovnu školu i nižu gimnaziju završio je u Vinkovcima. Štamparstvo je izučio u Novom Sadu... Posebno zanimanje pokazao je za sakupljanje domaćih narodnih rukotvorina i srpskih starina. Radeći na tome umnogome je doprineo širenju saznanja u svetu o našim rukotvorinama izlažući ih na svetskim izložbama”. Autor spominje velike zbirke: iskopina, okamenina (petrofakata), muzičkih instrumenata, narodne ornamentike, a posebno slika starih majstora, koju je nasledio njegov srednji sin Dušan Plavšić. “Svojim radom obogatio je znanje

8 Izvor za podatke: Kalendar *Orao* za 1886. godinu.

o našoj umetnosti u svetu”, piše Vojvodić o Nikoli Plavšiću, “posebno preko zbirke *Srpske crkvene starine iz fruškogorskih crkava i manastira*, koje je on prvi put sakupio na jednom mestu i izložio pred našu i svetsku javnost na peštanskoj Zemaljskoj izložbi”. Te, 1885. godine bilo je prikazano 255 umetničkih i primenjenih radova iz manastira i iz Sremskih Karlovaca – kao što su dela od plemenitih metala, kandila, kadionice, okovi, stare štampane knjige, iluminirani rukopisi i sl.⁹

Na Nikolinoj umrlici, sačuvanoj u porodičnoj arhivi, čitamo dugi niz društvenih priznanja koje je dobio: nosio je titulu “viteza reda Franje Josipa I” za učešće na Svetskoj izložbi u Parizu 1900; posednik je “Zlatnog krsta za zasluge s krunom” Kraljevskog portugalskog vojničkog reda “Villa Vocosa” III razreda zahvaljujući radu na Međunarodnom zemljopisnom muzeju u Lisabonu povodom 400-godišnjice otvaranja morskog puta od Portugalijske do Indije. Dobio je titulu častnika (oficira) Kraljevskog srpskog reda Takovskog,¹⁰ zatim viteza Kraljevskog belgijskog Leopoldovog reda 1888. zbog uspešne saradnje sa Belgijom, a tu su i internacionalne medalje za znanost i industriju. Pravi (redovni) je član Kraljevskog ugarskog industrijalnog vijeća u Budimpešti, član Zemaljskog prometnog i carinskog vijeća, član Ravnateljstva i egzekutivni organ Slavonskih vicinalnih željeznica. Pored toga, na toj umrlici je potpisana njegova brojna porodica: sestra Jovanka/Johana Solenghi (Solenger), rođ. Plavšić, zet Gregor/Grgur Vuković, tri snahe – Mary Plavšić, rođ. Wagner – supruga najstarijeg sina Milana, Mila Plavšić, rođ. Kasai – supruga srednjeg sina Dušana i Irena Plavšić, rođ. Sedlacsek¹¹ (Sedlaček) – supruga najmlađeg sina Nikole Ml., zatim druga Nikolina supruga Ruža Plavšić, rođ. Zirner, dva šuraka – Filip Solenghi i Jacques Zirner, i deca: Milan Plavšić, Dušan Plavšić, Nikola Plavšić, Olga Vuković, rođ. Plavšić i Čedomil Mihaćinović Plavšić.

U Osijeku je Nikola Atanasijev bio u prvom braku sa Ljudmilom pl. Ilić/von Illich (rođena 1850, umrla 14. januara 1892),¹² iz plemićke porodice (Dui-

9 O ulozi N. Plavšića u vezi s tom izložbom: Радовић, Д. (аница). Зидне новине уместо уметности. Изложба у Будимпешти. Благо фрушкогорских манастира. *Политика* (oko 2000.; nisu pronađeni tačni podaci).

10 U porodici Plavšić-Duduković u Beogradu čuva se reprezentativna fotografija N. Plavšića s Takovskim ordenom na grudima, kao i raskošni jelovnik sa večere povodom Zanatlijske izložbe u Minhenu 10. novembra 1888. gde je bio predstavljen kao “délégué hongrois”.

11 U literaturi se uglavnom sreće pisanje: Sedlaczek.

12 Javlja se i kao Ludmila, tepali su joj Milka, Mila. Sreće se podatak da je umrla 1891. godine; moguće je da je bila sahranjena 1892. Njeni roditelji su bili Stjepan Ilić (1824 — 1910), krajiški

šin, 1938/39) i sa njom imao četvoro dece: ćerku Olgu i trojicu sinova – Milana, Dušana St. i Nikolu Ml.

U drugom Nikolinom braku sa RUŽOM, rođ. ZIRNER, rođen je sin ČE-DOMIL ČEDA MIHAČINOVIĆ PLAVŠIĆ, koji je, kao i njegov otac, bio pristav (kasnije glavni tajnik) Trgovinsko-obrtne komore u Osijeku od 1. maja 1924. do 1941. godine (Božić, 2008). “On piše čitav niz žalbi na postojeće osnove zakona kojima se ugrožavala i slabila slavonska privreda”, kritikuje vođenje centralizovane privredne politike, smatra nedopustivim da je osiječki kraj zapostavljen po mnogim pitanjima, uključujući i nedostatak železničkih veza i sl. (Kolar, 1994: 213—217). Pored toga, brojnim tekstovima daje osnovu za istorizaciju Komore i uvid o njenom doprinosu ekonomskom razvoju Slavonije u drugoj polovini XIX i početkom XX stoleća; kritički reaguje na aktuelnu carinsku, trgovinsku, privrednu i zanatsku situaciju kojoj je Komora uvek davala svoj veliki doprinos; borio se, poput svog oca, za bolji status slavonske privrede koja je novim državnim zakonima i marginalizacijom cele oblasti bila ugrožena (Kolar, 1994: 208);¹³ organizovao je učešće osječkih privrednika na međunarodnim izložbama i sajmovima (u Beču i Lvovu 1925, a u Parizu 1926) i pratio najznačajnija ekonomska događanja širom Evrope (Nenezić, 1988: 232, 607).¹⁴ U porodici se sećaju da nije bio prihvaćen kao blizak i drag rođak, već kao posetilac kojeg su povremeno sretali i protokolarno primali, za razliku od ostalih članova sa kojima su se intenzivno i prisno družili. Umro je 29. septembra 1945. i sahranjen u Osijeku, na pravoslavnom groblju.

/ Deca Nikole i Ljudmile Plavšić

Najstariji Nikolin i Ljudmilin sin MILAN (rođen 1873, umro 10. aprila 1930) želeo je da bude slikar, ali umesto ozbiljne umetničke karijere, zadovoljio

oficir rodom iz Cirkvene kod Bjelovara, i Ana pl. Zuneg. Sačuvano je jedno Ljudmilino toplo pismo upućeno ocu povodom njegovog imendana. Imala je stariju sestru Mariju pl. udatu za Svetimira Topolščaka i mlađeg brata Đuru pl. Ilića; svi imaju brojne potomke.

- 13 M. Kolar navodi i druge Plavšićeve napise: važnu brošuru “Ursachen und Wirkungen im Verfalle unseres Kleingewerbes” iz 1910, elaborat “O novoj carinskoj tarifi” iz 1925, studiju “Razvoj željezničkog prometa”, Jugoslavenski Lloyd 31 iz 1939. i dr.
- 14 Ime Čedomila Plavšića Mihačinovića vezuje se za masonstvo, kao i ime njegovog oca; prema popisu članova lože *Budnost* u Osijeku primljen je 1913, a dobio razrešnicu 1937. AJ, Beograd, fond 100, fasc. 19.

se izradom kopija umetničkih dela i to samo za odabrane prijatelje i rođake, kao na primer za pesnika Silvija Strahimira Kranjčevića. Porodično predanje kaže da je bio nepouzdan i rasipan, pa ga je otac poslao – gotovo po kazni – u Sjedinjene Američke Države. Svoje ćerke BLANKU i OLGU,¹⁵ iz veze sa ANOM PLIŠEK, ostavio je da ih odgaja *omama* Mila, supruga njegovog mlađeg brata Dušana. U porodici je sačuvan tzv. “brodski manifest” po kojem je Milan – mađarske/hrvatske nacionalnosti, stigao na Ellis Island 20. avgusta 1905. godine brodom “Slavonija” iz Rijeke. Kao poslednje mesto njegovog boravka u domovini navodi se Essek/Osijek; ima 32 godine, neoženjen je. Iz Newporta, Kentacky, ocu je 4. decembra 1907. napisao iscrpno pismo na nemačkom jeziku, na zaglavlju *Plavsic & Wagner*, o svom boravku u SAD, o poslovima, vezama, uz obećanje da će za Božić stići hrvatsko pismo.¹⁶ U Kentakiju je osnovao novu porodicu: oženio se sa MARY,¹⁷ rođ. WAGNER, očevitno iz familije njegovih poslovnih partnera, koja je svakako doprinela njegovom sređenom građanskom životu. O tome svedoči jedna porodična fotografija s damama u dugim haljinama i raskošnim šeširima s velikim obodima i perjem, s gospodom u tamnim elegantnim odelima i decom u pomodnoj odeći malih mornara.¹⁸

/ Dušan Plavšić

Život Nikolinog drugog sina DUŠANA PLAVŠIĆA bio je izuzetno zanimljiv, bogat, plodan. Poznat je kao ugledan bankarski stručnjak, inicijator mnogih privrednih i kulturnih aktivnosti, mecena, prijatelj umetnika, publicista, kolekcionar, izdavač... Na teške izazove smelo je odgovarao. U krajnjoj liniji – bio je to tragičan životni put. O njegovom delu se može govoriti kao izuzetno zna-

15 Obe su nosile majčino prezime; Olga Plišek je kasnije živela u Gracu s mužem Liksijem Lichtscheindelom, i prema *Stablu života*, imala je ćerku Sandru, zvanu Pipica. Njena sestra Blanka Plišek je živela veoma teško u Budimpešti; nju je Dušan Plavšić i kasnije materijalno pomagao.

16 Čuva se u porodici Plavšić-Duduković.

17 Na pojedinim porodičnim zapisima i u porodičnom *Stablu života* uz njeno ime stoji: Emma.

18 Fotografija se čuva u porodici Plavšić-Duduković; Milan je u američkom braku imao šestoro dece: tri ćerke – Dorothy, Dolores i Virginiju, i trojicu sinova: Milana, Earla i Irvina (koji je imao i sina i unuka istog imena). Jelena Duduković, praunuka Milanovog mlađeg brata Dušana Plavšića St. uspela je da pronađe preko Interneta Milanovog unuka Irvina koji je takođe živio u Kentakiju, ali nakon njegove smrti ponovo su prekinuti kontakti s ovim delom porodice u kojoj je zadržano prezime Plavšić.

čajnom i uticajnom primeru uspona i padova generacije koja je bila svedok prelomnih istorijskih zbivanja, raspada starih i stvaranja novih država, institucija i organizacija, kao i brojnih političkih, nacionalnih, ekonomskih, društvenih i kulturnih dešavanja u prvoj polovini xx veka u Hrvatskoj i u celoj Jugoslaviji.

Dušan Nikolajev Plavšić rođen je u Vinkovcima (12) 24. aprila 1875. godine, umro u Zagrebu 18. decembra 1965. Dokument iz porodice govori da je kršten 27. aprila 1875. godine u hramu Silazak sv. Duha u Vinkovcima s naznakom da je otac Nikola, štampar, istočno-pravoslavne a Ljudmila rimo-katoličke vere. Dušan je srednju školu učio u Osijeku gde je bio rano podstaknut željom za isticanjem i osamostaljivanjem hrvatske kulture od vezivanja za Austro-Ugarsku. Očeva finansijska situacija i društvena pozicija omogućile su mu studije prava u Beču koji je krajem XIX veka bio veliko stecište mladih intelektualaca – kasnije najznačajnijih zastupnika hrvatske moderne, kao što su to bili Ivan Meštrović, Rudolf Valdec, Tomislav Krizman, Robert Frangeš Mihanović, Milivoj Dežman, Iso Velikanović, Ivo Pilar... Sa njima se Plavšić intenzivno družio, a sa slikarem, osječkim prijateljem Gvidom Jenijem (Guido Jeny), Dežmanom, Milanom Marjanovićem, Branimirom Livadićem pokrenuo je 1897 — 1898. časopis *Mladost*. Po svoj prilici, izdavanje je finansirao Dušanov otac. Taj krug mladih ideologa promovisao je nove pojave i ideje kako u književnosti i likovnim umetnostima, tako i u savremenim naukama, poput psihoanalize i rasprava o socijalnim pitanjima. Uzor je bila revija *Ver Sacrum* – paradigmatična za bečku secesiju. Međutim, klerikalni krugovi su učinili sve da spreče dalje izlaženje *Mladosti* (Galjer, 2012: 13—19).

Pored toga što je tokom studija bio vrlo aktivan član i odbornik Hrvatskog akademskog društva “Zvonimir”, uticajne organizacije koja je okupljala uspešne studente, Plavšić je od ranih dana želeo da doprinese internacionalnoj poziciji hrvatske kulture. Ta ideja je bila uklopljena u niz programa u kojima je on učestvovao, kao što je, na primer, bio predlog sačinjen zajedno sa Gvidom Jenijem da se osnuje udruženje na deoničarskoj osnovi radi povezivanja umetnika i publike. Reč je o Prvom hrvatsko-srpsko-slovenskom književno-umetničkom društvu čija je koncepcija bila ugrađena u Hrvatski salon 1898, a potom i u časopis *Život* koji je izdavalo Društvo hrvatskih umjetnika 1900 — 1901 (Galjer, 2012: 27—28).

Plavšić je studije prava završio u Pragu 1899, gde se nalazio u krugu Stjepana Radića. Profesionalnu karijeru započeo je u Sarajevu kao sekretar Bosansko-hercegovačke privilegovane zemaljske banke u periodu između 1901.

i 1906. godine. Tu se u pravoslavnoj crkvi venčao sa Milom Kašaj/Kasai,¹⁹ koju su u porodici kasnije zvali *omica*, *omama*. Bila je rođena 1879. u Ljubljani gde je njen otac Franjo Kašaj (1844 — 1914), rodom iz Cirkvene kod Bjelovara, služio kao kapetan – “potomak stare hrvatske krajiške oficirske obitelji”, kako je Dušan Plavšić istakao u svom kraćem životopisu koji je nazvao “Autobiografija”, pisanom na samom početku formiranja ustaškog režima u NDH.²⁰ Njena majka Julijana (Slava) bila je češkog porekla.²¹ *Omica* Mila je umrla u Zagrebu 8. marta 1946. O njenoj otmenosti i lepoti svedoče tri izvanredna portreta – Bele Čikoša Sesije (Csikos Sessia), Mencija Klementa Crnčića i njegove supruge Line (Karine) Crnčić-Virant.²² Mila je hrabro nosila teret nesrećnog braka: Dušan je bio prezauzet raznim obavezama i interesovanjima, kasnije i egzistencijalnim brigama zbog poslova; zanemarivao je zbog toga porodicu, a ona je ostala u sećanju kao izuzetno posvećena svojoj i deci razgranate familije, unucima i brojnim prijateljima. Bila je veoma bliska sa sestrom Elom, udatom za Silvija Strahimira Kranjčevića; odgajila je njihovu ćerku Višnju posle smrti oba roditelja.

U kulturnom životu Sarajeva Dušan Plavšić je bio vrlo aktivan: pisao je za časopis *Nada*, koju je uređivao njegov prijatelj i rođak Silvije Strahimir Kranjčević, sa kojim je, a u saradnji sa Tugomirom Alaupovićem, osnovao *Hrvatski literarni klub*. S druge strane, sa svojim bečkim saborcen Ivom Pilarom pokrenuo je značajan *Hrvatski klub*, dok se zajedno sa Ćirom Truhelkom, članovima

- 19 Po porodičnoj priči Milu je zbog toga sarajevski župnik izbacio iz Katoličke crkve. U Sarajevu su stanovali u Sahtijanusa 4/II sprat, a potom u Kečinoj ulici 22.
- 20 Ovaj indikativni, ciljano osmišljen autobiografski zapis na šest gusto kucanih stranica, Plavšić je poslao Ravnateljstvu ustaškog redarstva povodom odredaba o evakuaciji i kretanju Srba na području grada Zagreba. Čuva se u HR-HDA. Obitelj Plavšić-757: postoji u nekoliko prepisa, uključujući i u dokumentaciji porodice Plavšić-Duduković u Beogradu. Pored toga, Plavšić je ostavio niz dokaza svoje raznovrsne delatnosti. Ovde se, kao ilustracija, navode samo pojedini poslovi koje je inicirao a mnoge i ostvario.
- 21 Zvali su je i Slavica – druga *omama*, rođ. Kopecki (Kopetzky, 1852 — 1910); njen otac Abriob rođen je u Olomoucu. Oboje su, kao i ćerka Mila i mnogi drugi članovi porodice, sahranjeni na Mirogoju, dok je Dušan sahranjen na Varaždinskom groblju, gde će kasnije počivati i njegova druga supruga Štefanija (Štefica).
- 22 L. Crnčić-Virant bila je učenica slikara i keramičara Josipa Bauera; kao aktivistkinja, bila je prva predsednica Kluba likovnih umjetnica, zaslužna za njegovo osnivanje; između ostalog, ilustrovala je zbirku *Pjesme* S.S. Kranjčevića. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12774>; <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3731>, Pristupljeno: 1. juna 2023. Miline portrete Čikoša Sesije i L. Crnčić-Virant čuva porodica Plavšić-Duduković u Beogradu, a za veliki portret, rad Klementa Crnčića, nije poznato gde se sada nalazi; bio je kod dr Ćedomila Plavšića u Opatiji do njegove smrti.

Hrvatskog pjevačko-prosvjetnog društva “Trebević” i mnogim saradnicima trudio da Sarajevo dobije reprezentativnu izložbu hrvatskih umetnika u impozantnoj dvorani nesuđene većnice Beledije.²³

Iako bi se moglo reći da je za Dušana Plavšića kultura predstavljala njegovo pravo interesovanje i ljubav, u bankarstvu je postigao vidne uspehe, sticao imetak, društveni ugled i pozicije, što mu je omogućivalo iniciranje raznih projekata, pomaganje u realizacijama investicionih programa i angažovanje na polju ojačanja ekonomije, trgovine, industrijalizacije, ali i kulture. Mnoge planove poremetilo je izbijanje Prvog svetskog rata, a nakon formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Plavšić je nastavio sa razvijanjem svojih poslova koji su doprinosili inovativnim, modernizacijskim tokovima ne samo u Hrvatskoj, već širom tadašnje države.

Nakon Sarajeva, Plavšić je 1906. godine u Zagrebu²⁴ dobio posao sekretara (komesara) Prve hrvatske štedionice, da bi potom rukovodio Centralnom bankom u Osijeku i zagrebačkom podružnicom Hrvatske zemaljske banke d.d. iz Osijeka (direktor je bio između 1912. i 1919). Bio je uključen u poslove oko reparacija dobijenih od Nemačke i Mađarske posle I svetskog rata. Pomogao je formiranju Zagrebačke burze za robu i vrednote 1919, što je bilo od posebnog značaja jer je ona obavljala “značajne poslove za čitavu zemlju u vremenu kada se Beograd još nije oporavio od ratnih stradanja” (Kolar, 2001: 134).

Godine 1921. postavljen je za direktora (glavnog ravnatelja) Jugoslavenske banke d.d., Jugoslavenske banke d.d., nekadašnje osječke Hrvatsko-slavonske zemaljske banke. S ponosom pišući o svojim zaslugama, Plavšić je naveo da je on taj mali, provincijski zavod sa 5,000.000 kruna kapitala, podigao na jedan od najvećih zagrebačkih zavoda sa 100,000.000 dinara glavnice. Napušta 1922. Jugoslavensku banku i odmah osniva svoju, Balkansku banku d.d., a upravo u to vreme kratkotrajno je imao u Beogradu funkciju pomoćnika ministra finansija Koste Kumanudija, zaduženog za obezbeđivanje državnih i inostranih

23 Uprkos obimnih priprema, izložba nije priređena pošto je većina pozvanih hrvatskih umetnika učestvovala u Beogradu 1904. godine na Prvoj jugoslovenskoj umetničkoj izložbi, priređenoj povodom stogodišnjice Prvog srpskog ustanka i Kongresa jugoslovenske omladine (Kraševac, 2019a: 267–27), a na predlog Velikoškolske omladine (Vučetić, 2009: 704). Pored toga jaki politički pritisci su dolazili sa raznih strana (Matković, 2013 : 88–92). Suština se svodi na različito viđenje ideje jugoslovenstva: <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/naprednjacki-prijepori-o-jugoslovenstvu> Pristupljeno: 24. jula 2024.

24 Te, 1906. godine postao je član *Hrvatskog sokola*, udruženja koje je gajilo panslavenske ideje.

subvencija. Bio je zadužen za “sanaciju hrvatskog bankarstva”, što je, drugim rečima značilo eliminaciju mnogih privatnih banaka. Međutim, zbog javne kritike rada Narodne banke smenjen je sa tog položaja (Kolar, 2001: 131, 136). Istovremeno, zbog neslaganja sa politikom kralja Aleksandra i loših odnosa sa članovima Vlade, brzo se vraća u Zagreb (Kolar-Dimitrijević, 1995). Za potrebe Prve hrvatske štedionice tokom njegovog boravka u Beogradu, u najužem centru grada, u Ulici kneza Mihaila 42, podignuta je 1922. velelepna palata u duhu berlinsko-mađarske secesije, po projektu uglednog hrvatskog arhitekta Dionisa Andrije Sunka.²⁵

Pripremao je Zakon o bankama, a bio je i predsednik Hrvatskog štamparskog zavoda Dioničke tiskare, upravnik u Državnom baždarskom uredu i Burzovnom vijeću (Božić, 2008 : 658).

Arhivski fond Obitelj Plavšić u Hrvatskom državnom arhivu ukazuje na veoma široki dijapazon različitih aktivnosti u kojima je učestvovao Dušan Plavšić, bilo u svojstvu deoničara brojnih industrijskih i trgovačkih preduzeća u Hrvatskoj za koje je posredovao ili pomagao da se osnuju i otvore, ili u svojstvu savetnika određenih planiranih (a često i neostvarenih) poslova. U domen njegovih delatnosti spadalo je osnivanje niza industrijskih, zanatskih, turističkih, trgovinskih i sl. firmi, preduzeća za morsko ribarstvo, elektrifikaciju Gorskog kotara, čak i hidroelektrane u Skradu, rad na unapređenju banjskih lečilišta i nacionalnog turizma, posebno na Primorju i na Plitvicama. Pomagao je kao inicijator i konsultant izgradnju hotela, obalnih građevina i parkova, puteva, splitske luke i brodogradilišta u Rijeci; učestvovao je pri planiranju eksploatacije šuma u Srbiji (oko Manasije), u Bosni, Crnoj Gori i Makedoniji (Skopskoj Crnoj Gori) ili rude na Kajmakčalanu; radio je na investicijama tvornice papira *Vevče*, na saniranju seljačkih dugova, na uspostavljanju Bosutske vodne zadruge. Učestvovao je u razvoju industrije šećera, finansirao ciglane i proizvodnju telefonskih kablova; davao koncesije za rafineriju nafte... To su samo neke od poslovnih inicijativa u kojima se pominje ime Dušana Plavšića kao učesnika ili savetnika.

Kao i njegov otac Nikola, i Dušan Plavšić²⁶ je niz godina bio slobodni zidar. Bio je starešina lože *Ljubav bližnjega*, a potom projugoslovenske lože *Grof Ivan*

25 Zgrada u Beogradu je i kasnije služila kao banka, a od 1. jula 2010. u njoj je otvoren prvi privatni umetnički Muzej Zepter, posvećen srpskoj likovnoj umetnosti od 1945. do danas.

26 Dokumentacija o pripadnosti masonima Nikole Plavšića čuva se u: HR-HDA, fond 757, Obitelj Plavšić.

Drašković od 1919, u kojoj su članovi bili i mnogi od njegovih prijatelja – dr Vladimir i Antonija Tkalčić (Tkalčić Koščević, 2007: 30 sqq), Rudolf i Helena (Jelka) Valdec,²⁷ Đuro Sabo (Gjuro Szabo),²⁸ Bela Čikoš Sesija, Maksimilijan Vanka, Davorin Hotko i dr. Formiranjem *Velike lože Srba, Hrvata i Slovenaca* pod nazivom *Jugoslavija* sa sedištem u Beogradu (Đorđe Vajfert je bio veliki majstor, dr Radenko Stanković – član Odbora), objedinjene su i pojedine hrvatske lože, s ciljem da se doprinese jugoslovenstvu kao državnoj ideologiji (Markovich, 2020: 109—176). Nezadovoljstvo je, između ostalog, izazivala i unitaristička politika zbog brisanja drugih nacionalnih identiteta, pre svega hrvatskog.

Najbliži prijatelji – među njima i mnogi masoni – Zdenka i Božidar Kunc (Živanović, 2007: 410 sqq),²⁹ dr Vladimir, dr. Bogdan i Stjepan Varičak,³⁰ Marko Tajčević, Omer Mujadžić, Hugo Erlih (Ehrlich), Andrija Milčinović, Milan Ćurčin, Tomislav Krizman, Slavko Batušić,³¹ Srđan Budisavljević, Ivan Meštrović, Svetozar Pribičević, dr Radenko Stanković,³² dr Ivan Ribar – bili su rado viđeni gosti porodice Plavšić u zagrebačkoj vili u Rokovoj ulici 9, gde ih je ugošćavala supruga Mila, često sama, “s pol litrice vina”, pričala je ćerka Silvana, jer je “glava porodice” bio prezauzet profesionalnim obavezama.³³

Početkom 1920-ih godina velike perturbacije su se dešavale i među masonima (Markovich, 2020: 109—176; Nenezić, 1988³⁴), između ostalog, i zbog reorganizacije i preimenovanja loža u duhu aktuelnog jugoslovenstva, što,

- 27 Rudolf Valdec je izradio bistu malog sina Plavšićevih, Milana (1908 — 1911) koji je rano umro od difterije; čuva se u porodici Plavšić-Duduković, a Helena Valdec, Rudolfova supruga i mlada sestra Bele Čikoša Sesije (Csikós-Sessia), jedna od prvih hrvatskih vajarke – radila je bistu ćerke Silvane Plavšić kao devojčice; čuva se u Gliptoteci HAZU u Zagrebu.
- 28 Bili su kumovi; Đ. Sabo je ostavio veliki uticaj na formiranje mladih Plavšića, kako svedoči stariji sin Čedomil.
- 29 Deo njihove zaostavštine čuva se u porodici Plavšić-Duduković u Beogradu.
- 30 Njihov blizak rođak arhitekta i urbanista Miloš Somborski, član *Trevelera*, bio je do kraja života vezan za porodicu Plavšić.
- 31 Plavšići su i sa Batušićima bili u rodu: Milina i Elina majka Slava Kašaj bila je rođena sestra Marije Mecger (Metzger); njena ćerka Ida, udata za Antuna Batušića, sa svojim sinom Slavkom i svim daljim potomcima, nastavila je tradiciju porodičnog druženja, posebno u njihovoj vili na Zlataru koja je ušla u literaturu.
- 32 Njegov sin Radeta Stanković, Meštrovićev đak, bio je takođe član *Trevelera*.
- 33 Vilu u Rokovoj ulici projektovao je Bruno Bauer namenski za slikara Roberta Auera 1904; tu su često radili Miroslav Kraljević i Tomislav Krizman; kuća je 1905/1906. dobila stambeni deo uz atelje kao i prostor namenjen mladima u kojem su se kasnije okupljali članovi *Trevelera*.
- 34 Pojedine podatke iz Nenezićeve knjige treba uzeti s rezervom.

razume se, nije svima bilo po volji: “Kao pristaša unitarne jugoslavenske ideje Dušan Plavšić je bio posrednik preko kojega su hrvatske institucije nakon 1918. preuzimale jugoslavensko, unitarističko obilježje. Tako je učinjeno i s Hrvatsko-slavonskom zemaljskom bankom u Osijeku koja postaje Jugoslavenska banka, te Hrvatskom dioničkom tiskarom kojoj je Plavšić bio predsjednik i koja prelazi u ruke *Jugoštampe*, a tako je bilo i s nekim drugim institucijama, *Hrvatska njiva* postaje *Jugoslavenska njiva*”³⁵ (Kolar, 2001: 134). Hrvatsko društvo umjetnosti gubi nacionalnu odrednicu: Plavšić je predložio “da se naslov društva promijeni u prijašnji naziv ‘Društvo umjetnosti’ da se time raskine ograničenje regionalnog značenja društva i društvu omogući da svoj rad proširi na čitavo naše kraljevstvo” (Kraševac 2019a: fusnota 24).

Privrženost ideji ujedinjenja južnoslovenskih naroda bila je porodična tradicija Plavšića. Dušan se borio protiv podčinjenosti hrvatskog naroda i njegove kulture mađarskim i austrijskim interesima, ali njegovo razočaranje u Beograd zbog nepoštovanja lokalne tradicije i do tada ostvarenih postignuća, pre svega u domenu ekonomske politike, s jedne strane, i autonomne hrvatske kulture, s druge strane, kao i narastajuće nezadovoljstvo zbog sprovođenja dominantne prosrpske politike beogradskih vlasti, dovelo je Plavšića u tešku poziciju. Za pojedine krugove u Zagrebu bio je suviše jugocentričan, a za pojedine krugove u Beogradu – nedovoljno jugocentričan. Za srpske nacionaliste nije bio dovoljno Srbin, a za hrvatske je bio nedovoljno Hrvat. Ni jedni ni drugi nisu mu to oprostili.

Iako je poticao iz uspešne, dobrostojeće porodice, a i sam stekao znatan imetak zahvaljujući svojim velikim radnim sposobnostima, znanju, inventivnosti i ambicijama, Plavšić je doživeo bankrot. Balkanska banka³⁶ je zapala u krizu; bila je u procesu likvidacije između 1922. i 1925, mada je formalno-pravno postojala sve do 1948. godine (Lajnert, 2020: 207—239). Dušan je morao da proda jahtu *Dubravka* mornarici,³⁷ potom automobil *Chevrolet*, pa vile na

35 Za taj časopis Plavšić daje svoje priloge o hrvatskoj umetnosti i umetnicima sve do 1926. godine

36 Balkanska banka se, kao sponzor, oglašavala u avangardnom časopisu *Zenit* i zenitističkim publikacijama, koje je u Zagrebu između 1921. i 1923. uređivao Ljubomir Micić, sa jednim od svojih programskih načela – “balkanizacijom Evrope”. Micić se vrlo negativno odnosio prema hrvatskoj kulturi i pojedincima, pa je 1923. morao da pređe u Beograd, gde je takođe bio u konfliktu sa sredinom. Pod uticajem *Zenita* u Zagrebu je delovala grupa gimnazijalaca i studenata koji su sebe nazivali *Trevelerima*. Među njima su bila dva Plavšićeva sina, Čedomil i Dušan Ml., počerka Višnja Kranjčević i budući zet Josip Sajsl (Seissel) i dr.

37 Prema saznanjima porodice, tu jahtu je nakon Drugog svetskog rata jedno vreme koristio

Zlataru i u Novom, u Rokovoj ulici i na Tomislavovom trgu. Seli se više puta.³⁸ Lično nije mogao da se pomiri i prilagodi novoj situaciji: dugo je bolovao.

Na bankrot je uticalo nekoliko faktora: loši odnosi sa Vladom Nikole Pašića kada se povela velika novinska kampanja protiv Balkanske banke. Kao i njegov prijatelj dr Ivan Lorković, Plavšić je delovao na liniji Hrvatsko-srpske koalicije (Kolar, 2001: 133), a neko vreme bio član Samostalne demokratske stranke iz koje je istupio kada je prevladala politika Svetozara Pribičevića sa izrazitim unitarističkim i centralističkim programom. Nikada kasnije nije bio ni u jednoj političkoj partiji. Ostao je otvoreni protivnik svih Vlada – kako Nikole Pašića i Nikole Uzunovića, tako i kasnije Milana Stojadinovića, te Dragiše Cvetkovića.

Teškoj finansijskoj situaciji je svakako doprinela nova ekonomska politika uz jačanje državnog uticaja na privredu, na čemu je i sam Plavšić radio. Međutim, kao bankarski stručnjak i samosvojna ličnost, bio je oštar kritičar finansijskih poteza vlasti, posebno zbog neadekvatne devalvacije novca. Taj državni monetarni projekat je umnogome uticao na gašenje manjih banaka i doveo do loma postojećeg sistema akcionarskih društava, osiguravajućih kompanija, mešovitih preduzeća sa stranim kapitalom, ali i do propadanja kako brojnih hrvatskih veleposednika – plemića, pre svega (Kolar, 2001: 135) – tako i mađarskih, nemačkih i srpskih veleposednika, u koje je spadala i čuvena porodica Dunderski.

Balkanska banka je neuspešno finansirala izgradnju željezničke pruge Šarganska osmica na Mokroj Gori, na deonici od Vardišta do Šargana, poverenu Dušanovom mlađem bratu Nikoli Ml. Dušan Plavšić je bio optužen za nepotizam, pa su u procesu vođenom sa državom, on i saradnici izgubili najveći deo celokupnog imetka.³⁹

Isto tako, jedna od otežavajućih epizoda koja je doprinela bankrotu odnosila se na Milivoja Mimu Predića, oženjenog za Margaritu Gitu, ćerku Branislava Nušića, tadašnjeg upravnika Umetničkog odseka Ministarstva za prosvetu Kraljevine SHS. Nušić je molio Plavšića da finansijski pomogne njegovom zetu Prediću da u Zagrebu počne sa izdavanjem lista *Domovina*, što je on i učinio za-

Koča Popović.

38 Stanovali su u Demetrovoj, pa u Vlaškoj, na Medveščaku, na Dolcu, u Jurjevskoj, zatim u Masarykovo.

39 Plavšić piše u svom životopisu 1941. da je “umesto 54,000.000 jedva izvukao 22,000.000 dinara”.

jedno sa nekoliko svojih bliskih prijatelja.⁴⁰ Međutim, Predić nije vodio posao uspješno, a kako je Plavšićeva Balkanska banka bila i u taj plan uključena, sve investicije su propale.

Razume se, raslo je veliko nezadovoljstvo, posebno u Hrvatskoj, dok je s druge strane Plavšićeva kritika vladinih mera izazvala odbojan stav i ljutnju kralja Aleksandra. Do 1934. godine Plavšić nije imao značajniju funkciju, ali je i dalje vešto radio na njemu bliskim poslovima: bio je bankarski, kreditni, investicioni savetnik, posrednik ili organizator pojedinih velikih privrednih poslova, kao što su pregovori sa stranim bankama. Godine 1930. objavio je studiju *Država i Narodna banka. Nekoliko pogleda na pitanje o zakonskoj stabilizaciji dinara* (Tisak Jugoslovenske štampe d.d. u Zagrebu), a u jesen 1933. izradio je, po narudžbini Prve hrvatske štedionice, elaborat *Rješenje naše finansijsko-privredne krize u vezi sa razduženjem zemljoradnika* u kojem traži da država sprovodi "ispravnu narodnu privrednu politiku".⁴¹ To spada "u najbolje stranice naše finansijske literature", smatra istoričarka Mira Kolar (Kolar, 2001: 135—137). Zbog svojih konstruktivnih predloga postavljen je za komesara Prve hrvatske štedionice i istovremeno za člana komisije za saniranje novčanih zavoda u celoj zemlji (1934). Međutim, sa dolaskom na vlast vlade Dragiše Cvetkovića, ponovo je otpušten.

Tokom tridesetih godina bio je konsultant brojnih firmi (Kolar, 2001: 135), između ostalog, radio je za Beogradsku banku, Jugobanku, Srpsku centralnu privrednu banku u Sarajevu, Srpsku banku u Zagrebu, Jadransko-podunavsku banku u Beogradu i dr.⁴² U Trgovinskoj komori Zagreba često je držao stručna predavanja o prednostima i devijacijama bankarskih sistema.

U istom životopisu Plavšić je naveo da je 1941. godine bio "stručni konzulent Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda NDH u sektoru hrvatskog novčarstva", i da je dao primedbe na Zakon o Hrvatskoj državnoj banci.

40 Podršku Prediću su na Plavšićeve nagovore dali njegovi prijatelji B. Čikoš Sesija, B. Šenoa, D. Hotko, R. Valdec, koji je čak stavio svoju kuću pod hipoteku.

41 Knjiga srodnog sadržaja objavljena je pod nazivom: *O sanaciji našega bankarstva. Rasprava*. XX vek, br. 2, Beograd 1938.

42 U svom životopisu iz 1941. (HR-HDA, fond 7579) Plavšić navodi da je bio jedini pomoćnik ministra koji je otišao bez penzije i bez ijednog jugoslovenskog ordena, da je 1919. bio predložen za odlikovanje ali dekret nikada nije stigao, a da mu je 1934. ponuđeno da bude odlikovan za sređivanje bankarstva, što je on odbio: odnosi se na orden "Sv. Save III reda".

/ Kultura i umetnost – nasleđena i negovana vokacija

Dokumentacija u HDA ukazuje da je Plavšićeva biografija puna akcija koje je sprovodio zahvaljujući znanju, idejama, ambiciji, organizacionim sposobnostima, uložnim finansijskim sredstvima, vezanim za hrvatsku kulturnu scenu. Sjajne primere posvećenosti kulturi Plavšić je video u aktivnostima svoga oca, što ga je od mladosti usmerilo ka književnosti i likovnim umetnostima. Sa 17 godina je objavio prve stihove: porodica čuva sveščicu *Karanfilji. Dušanovi pjesnički prvenci* iz 1892.⁴³ Ljubav prema poeziji mu se vratila krajem života. U mladosti se potpisivao kao *Discobolo, D.P., D.N.P* i *D. Nikolajev*, čime je isticao svoj panslavizam i tada moderno rusofilstvo: “Danas je mladome čovjeku teško zamisliti šta je onda značila za nas Rusija. Ona je za nas bila nedokučiva, tajnovita” (Tkalcic Koščević, 2007).⁴⁴

Krajem 1890-ih Plavšić piše prikaze pozorišnih predstava i mnogih kulturnih događaja za *Slavonische Presse, Mladost, Agramer Tagblatt*. Tokom života u Sarajevu saraduje u časopisu *Nada* – predstavlja bečku kulturnu scenu, a dolaskom u Zagreb živo se uključuje u umetnički život: pored pozorišnih predstava i književnosti, prati likovne događaje – objavljuje tekstove o slikarima, vajarima i arhitektama.⁴⁵ Zajedno s bečkim prijateljima pokreće časopis *Savremenik* u kojem raspravlja o kulturom životu i istaknutim ličnostima toga vremena. Kao član, a potom sekretar Društva hrvatskih književnika začeo je ediciju *Savremeni hrvatski pisci* koja (1909) objavljuje divot izdanje *Pjesme* njegovog prijatelja i rođaka Silvija Strahimira Kranjčevića. Bio je odbornik i potpredsednik Gospodarskog odbora Matice hrvatske i učestvovao u organizaciji brojnih izložbi. Svojim najvećim uspehom smatrao je samostalni nastup

43 Dragocenu bibliografiju od preko 160 Plavšićevih radova objavila je Mira Kolar uz studiju:

Buran život dr. Dušana Plavšića (1875. — 1965.), *Osječki zbornik*, (24–25), 2001: 139–143.

44 Plavšić je putovao sa dr Aleksandrom Horvatom i sedamnaest dačkih drugova iz hrvatskog tamburaškog zbora u Rusiju, do Nižnjeg Novgoroda, na XI Sverusku jarmarku ali ona nije bila održana. Krajem 1890-ih sa ruskom je preveo priču V.V.Vereščagina za *Mladost*, pisao o Angurinu, Suborinu, Puškinu za *Agramer Tagblatt*; u časopisu *Život* (knj.1, 1900) objavio je tri teksta vezana za Rusiju: o izložbi hrvatskih umetnika u Petrogradu i Moskvi; “Rusko društvo prenosnih izložaba” i o K.P.Brusovu, a u sledećem broju piše o slikaru I.K.Ajvazovskom.

45 Na primer: za *Savremenik* piše o Valdecu 1907, o F. Kovačeviću 1909, o Bukovcu 1910; za *Obzor* o Krizmanu 1907, o V. Kovačiću 1908; za *Hrvatsku* (kasnije *Jugoslavensku*) *njivu* o Aueru, Rašici, Ivekoviću, F. Kovačeviću, V. Nikolić, A. Uvodiću 1917; o Bukovcu 1922.

hrvatskih umetnika u Petrogradu i Moskvi 1899/1900.⁴⁶: Društvo hrvatskih umjetnika s potpisom Vlahe Bukovca poverilo je organizaciju te manifestacije Plavšiću i Rudolfu Valdecu, a Antonija Tkalčić Košćević detaljno opisuje njenu postavku i veliki uspeh, ne samo zbog izbora kvalitetnih učesnika, već zbog činjenice da je hrvatska umetnost prikazana izdvojeno, čemu se protivila Austro-Ugarska. S druge strane, ruski car i carica su ovu postavku smatrali najlepšim delom izložbe (Tkalčić Košćević, 2007:19—22). Plavšić učestvuje i u organizaciji Prvog hrvatskog salona, kojim je inaugurisan Umjetnički paviljon, Prve umjetničke izložbe u Sarajevu, Jugoslovenske izložbe u Parizu po ideji Ivana Meštrovića povodom Međunarodne mirovne konferencije u Versaju. Izložba je trebalo da istakne želju za zajedništvom i duh jugoslovenskog jedinstva upravo u trenutku odlučivanja o stvaranju Kraljevine SHS.

Plavšić je od 1911. bio član Društva hrvatskih umjetnika, čiji predsednik postaje ubrzo posle stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.⁴⁷ Bio je to do 1927. Posebno se zalagao oko organizacije Moderne galerije, upotpunjavanja i otvaranja njenih fundusa u Muzeju za umjetnost i obrt. Upravo u to vreme veliki deo Plavšićeve kolekcije ulazi u fond Moderne galerije, a kako se kretao u krugu najznačajnijih stvaralaca koji su doprineli da hrvatska umetnost krene putem modernizma, poput Meštrovića, Valdeca, Krizmana ili Čikoša Sesije, Kraljevića, Becića, Račića, Uzelca, Ljube Babića, njegovu kolekciju su činila mnoga remek-dela toga vremena i tih umetnika. Uz malu finansijsku nadoknadu, većina dela iz njegove zbirke predata je Gradu Zagrebu, tačnije Modernoj i Strossmayerovoj galeriji (Jirsak 2010, 2011). Plavšićeva briga oko važnih muzeoloških pomaka vidi se u konstataciji: “Prvi zasad poznati

46 Napisao je prikaz: “Petrogradska izložba” (*Život*, knj.1. 1900). Domaćin izložbe je bilo Carsko društvo za unapređenje umetnosti (Императорское общество поощрения художеств – ОИХ, a posle 1917: Sverusko društvo za unapređenje umetnosti), koje je postojalo između 1820. i 1929. godine. Obojica zaduženih za organizaciju dobili su zlatne ruske ordene “Sv. Stanislava III stepena”: Plavšićev orden nasledio je njegov stariji sin dr Č. Plavšić, sada ga čuva Čedomilov unuk Nikola Duđuković u Beogradu, a povelja o dodeli ordena R.Valdecu od 14. decembra 1899. nalazi se u Valdecovoj ostavštini u HAZU, Zagreb.

47 Isidor/Izidor Kršnjavi, jedan od osnivača i dotadašnji predsednik Društva hrvatskih umjetnika, znao je da će Plavšić u novoj državnoj konstelaciji biti njegov žestoki protivnik, da se priprema “velika zavera”, kada je još 1917. zabeležio u svom dnevniku da je protiv njega “Dr Artur Schneider mobilizirao slobodne zidare i poveo akciju s njihovim najagilnijim članom, bankovnim direktorom Plavšićem”. Radilo se o vrlo oštrom nastupu D. Plavšića protiv dotadašnje uprave Društva zbog nedovoljnih aktivnosti (Kraševac, 2019:270–271).

inventarni popis Moderne galerije sastavljen je prigodom 'smjene' 1918./1919. godine kada, nakon Kršnjavija, predsjednikom Društva umjetnosti postaje Dušan Plavšić" (Kraševac 2019b: 244).

Pored toga Plavšić vodi i čuva vrlo sadržajnu prepisku s umetnicima koja govori ne samo o prijateljskim vezama, već i o kulturnoj politici, kupovini umetničkih radova, kako za ustanove, tako i za ličnu zbirku, o organizovanju izložbi, podizanju spomenika, pružanju pomoći umetnicima, izgradnji ateljea i stanova za mlade stvaraocce i sl.⁴⁸ Iz sačuvane dokumentacije vidimo da je Dušan Plavšić bio u prilici da učestvuje u nizu drugih inicijativa, kao što je bilo podizanje kina *Urania*, preuređenje Kaptola, Etnografskog muzeja, parka Maksimir... Mnoge od planiranih aktivnosti i zamašnih planova su zamrli kada je Društvo umjetnika zapalo u finansijske probleme, a sam Plavšić bankrotirao.

Plavšića nisu mimoišla važna priznanja: pored pomenutog ruskog carskog ordena, proglašen je za člana-dobrotvora *Hrvatske knjige* pri Društvu hrvatskih književnika;⁴⁹ uvršten je u spomenicu objavljenju povodom hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva *Znameniti i zaslužni Hrvati 925 — 1925* (Zagreb 1925, str. 215), što govori da je njegova posvećenost hrvatskoj kulturi i umetnosti bila prepoznata i priznata. Isto tako, u Spomen-izdanju *Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888 — 1938*, objavljenom povodom organizovanja velike retrospektivne izložbe, ističe se njegovo ime kao ličnosti koja se zalagala za unapređenje i predstavljanje hrvatske umetnosti svetu.

Tokom 1940. Plavšić u *Novoj srpskoj riječi* raspravlja o bankarskoj problematici. Za vreme rata nema njegovih članaka. Posle Drugog svetskog rata piše za *Hrvatsko kolo* Matice hrvatske raspravni tekst "Čija je pjesma 'Naprijed braćo'" (1948) i o Marku Maruliću (1950), a 1952. za *Vjesnik* o Prvom maju u Hrvatskoj, u čijoj proslavi je s ponosom učestvovao, i za *Vjesnik u srijedu* o pismima Bebelja, Kauckoga i Žoresa (Jaurès).

48 HR-HDA.Obitelj Plavšić -757, kutije 47, 17 i dr. sadrže pisma iz različitih perioda; pored pomenutih, tu su pisma G. Jurkića, R. Frangeša Mihanovića, J. Mišea, V.Gecana, J. Kljakovića, Đ.Tiljka, M. Račkog, S. Šumanovića, M. Tartaglie, V. Bukovca i ličnosti iz drugih oblasti – politike, nauke, kulture, na pr. V. Novaka, S. Pribičevića, K. Kumanudija i dr.

49 Dokument u arhivi porodice s potpisom Nikole Andrića, izdat 20. avgusta 1936. godine na osnovu odluke sednice Društva od 12. juna 1936.

/ Ratne godine i poslednji dani Dušana Plavšića

Ubrzo po formiranju ustaškog režima u NDH i odredaba o evakuaciji i kretanju Srba na području grada Zagreba, Plavšić je 12. maja 1941. poslao svoju "Autobiografiju" (pisanu već aprila meseca) Ravnateljstvu ustaškog redarstva. Na početku pominje sve članove svoje porodice: suprugu Milu iz stare, ugledne plemićke, katoličke porodice Ilić, pašenoga Silvija Strahimira Kranjčevića, njegovu suprugu Elu i njihovu ćerku Višnju, dvojicu sinova – dr Čedomila, asistenta u Beogradu gde je "dobio mesto podesno za naučni rad, što mu u Zagrebu nije bilo omogućeno", i diplomiranog pravnika Dušana Ml., ali "od njega već više od pola godine nema nikakvih vesti", kao i ćerku Silvanu, udatu za ing. arh. Josipa Seissela.

U želji da istakne svoju lojalnost i privrženost Hrvatskoj, u trenutku kada oseća da je ugrožen i da se našao u pravoj egzistencijalnoj opasnosti, Plavšić piše kako se kao sasvim mlad u Osijeku priklonio hrvatskom nacionalnom pokretu i da je kao član hrvatskih đačkih društava bio policijski pritvoren zbog organizovanja protesta protiv uvođenja mađarske kulture u osječko pozorište. Piše da je svoje angažovanje vezano za hrvatsku kulturu i umetnost nastavio u vreme studija u Beču u krugu istaknutih hrvatskih intelektualaca, kao aktivan član Društva hrvatskih studenata "Zvonimir". U pismu je posebno naglasio da je u Sarajevu početkom XX veka, sa bliskim prijateljem dr Ivom Pilarom osnovao *Hrvatski klub*, kojem su pristupili svi hrvatski intelektualci i činovnici, "odijelivši ih od ominoznog *Herren-Cluba*. I sada, 1941, taj *Hrvatski klub* postoji", ističe Plavšić.

Za ta komplikovana vremena čini se indikativnim odnos koji je on imao sa dr Ivom Pilarom. Dugotrajno druženje između dve tako različite ličnosti – Pilara, kasnije "jednog od glavnih ideologa ekskluzivističkog hrvatskog nacionalizma" i Plavšića, osvedočenog pristalice unitarnog jugoslovenstva, moglo bi se protumačiti rano uspostavljenim prijateljskim vezama i mnogim zajedničkim ciljevima: obojica su u Beču, u mladosti, pripadala "naprednjačkoj modernističkoj usmjerenoj mladeži koja se uglavnom priklonila naprednjačkoj ideologiji" (Matković, 2013: 69), koja je bila u tradiciji kako porodice Pilar, tako i porodice Plavšić. Prema Matkoviću (2013: 69, 76), bečki krug hrvatskih studenata nije se bavio političkim, već pre svega kulturološkim pitanjima. To isto nalazimo i kod Irene Kraševac: "Glavni cilj Pilara i Plavšića bilo je utjecati

na kulturna i umjetnička kretanja u skladu s duhom vremena, pod izrazitim utjecajem bečke moderne” (Kraševac 2019a : 268, fusnota 8). Plavšić je s puno hvale objavio 1898. prikaz studije Ive Pilara o secesiji u osječkom *Slavonische Presse*-u. Upravo ta zajednička pripadnost idejama modernizma stvarala je kritičko raspoloženje i želje za promjenama na mnogim poljima, kako se čita iz Pilarovih pisama Plavšiću tokom 1897. i 1898 (Matković 2002: 33—40). Njih dvojica su u Sarajevu zajedno radili u Zemaljskoj banci i složno okupljali hrvatske intelektualce, književnike i umetnike u nastojanjima da se njihov glas čuje a vrednosti istaknu i poštuju, uz saradnju istomišljenika drugih nacionalnosti i vera. Njihovo prijateljstvo je opstalo i tokom 1920-ih, kada vidimo Ivinog sina Vladu i sinove Dušana Plavšića, Čedomila i Dušana Ml., kao aktivne članove Akademskog kluba *Treveleri*. Tridesetih godina ponovo sarađuju u Sociološkom društvu gde Plavšić drži predavanja o bankarstvu. Razlike u političkim stavovima očevitno nisu poremetile njihovo prijateljstvo, što je možda znak obostrane tolerancije, a Plavšićevo naglašavanje tog prijateljstva u “Autobiografiji” 1941. bio je bez sumnje znak potrebe za zaštitom i nadom u spasenje.

Plavšić u “Autobiografiji”, kako je naslovio svoj životopis upućen Ravnateljstvu ustaškog redarstva, navodi svoje zasluge za razvoj hrvatske privrede, a s ponosom naglašava da je “bio jedan od glavnih aktera u hrvatskoj književnoj i umjetničkoj moderni, koja se manifestovala u poznatoj borbi *starih i mladih*”.

Uprkos pokušajima da naglasi zasluge kojima je zadužio Hrvatsku, njenu privredu i kulturu, Plavšić nije izbegao sudbinu mnogih ličnosti srpskog porekla, pravoslavne religije, ali i masona: u noći između 10. i 11. novembra 1941. godine bio je uhapšen u društvu još četrdesetak uglednih hrvatskih intelektualaca – univerzitetskih profesora, funkcionera raznih ministarstava, advokata, direktora kulturnih ustanova, banaka, ureda... Mnogi od njih bili su masoni.⁵⁰ Sutradan su prebačeni iz zatvora Savska cesta u zloglasni Jasenovac, a sledećeg dana, 13. novembra – u isto tako zloglasnu kaznionu u Staroj Gradiški (koja je ubrzo pretvorena u logor), u kojoj nije bilo ništa manje okrutno no u jasenovačkom logoru (Mužić 2000:197).⁵¹ Pet meseci Plavšić je delio tešku sudbinu

50 Među njima su bili Grga Novak, Krešimir Baranović, dr Janko Košćević, Ante Barac, Franjo Tučan, Josip Badalić i dr. Masonske lože su, inače, bile raspuštene već u leto 1940, a najznačajnija dokumentacija uništena.

51 I. Mužić je podatke preuzeo od: Đorđe Miliša, *U mučilištu – paklu Jasenovac*, Zagreb 1945. Plavšić je na spisku uhapšenih naveden pod brojem 35. kao D. Plavčić.

hiljade zatočenika, a onda su ga, u jednom času, neočekivano, 12. aprila 1942, “velikim naporom prijatelji uspjeli izvući” (Kolar, 1996—1999: 137).⁵² U porodici je sačuvano sećanje da se nedeljama sam krio po slavonskim šumama, peške došao do Zagreba u otrcanoj odeći, sa jedinom uspomenom iz logora u džepu: bio je to nevešto sklepani “pribor za jelo” koji je sam napravio – viljuška i nož od jelove daščice – znak želje da se sačuva trag pripadnosti civilizaciji. Ovi predmeti čuvaju se u porodici.

Međutim, sada je to bio drugi, slomljeni čovek. Čekala ga je i nova zla sudbina. Najpre se dugo lečio u sanatorijumu *Mercur*, potom je izbačen iz stana. Povukao se iz javnosti. U malim stanovima u kojima je živio nije bilo dovoljno prostora za sve preostale porodične stvari, ogromnu biblioteku, brojnu dokumentaciju, još uvek značajnu kolekciju slika, skulptura, crteža i grafika. Većim delom to je bilo pohranjeno po magacinima. Rečiti svedok tog vremena je Plavšićev portret iz 1944, rad njegovog osječkog druga Gvida Jenija⁵³: prikazao ga je ostarelog, omršavelog, sa sarkastičnim osmehom, pogleda uprtog negde u daljinu. Na ranijim portretima – Čikoša Sesije, Maksimilijana Vanke i Ivana Tišova – Plavšić je predstavljen kao dostojanstven, ozbiljan i odlučnog držanja.⁵⁴ Njegova unuka Maja Plavšić ga je kao studentkinja redovno obilazila: Dušan i njegova druga žena Štefica, koja je nekada bila sekretarica u Balkanskoj banci, vodili su je sredom na ručak u *Esplanadu*, čuvajući – na izvestan način – bar delić starog stila građanskog života.

“Moj otac je bio bankovni službenik, ali je penzionisan kao književnik”, piše sin Čedomil (Jevtić, 1983: 91—124): dobio je penziju za dugi staž od kada je, kao student, 1898. godine, osnovao časopis *Mladost* u Beču. Bogata Plavšićeva zaostavština, data Hrvatskom državnom arhivu, upućuje na poslednje

52 Isto nalazimo i kod I. Kraševac (2019a: 275): “... s velikim naporom prijatelji ga izvlače iz logora...” – bez navođenja koji bi to prijatelji mogli biti. Prema usmenim tvrdnjama Dušanove unuke Maje Plavšić, u porodici se veruje da su njegovom izlasku iz logora mogli doprineti masoni. U literaturi se navodi da su 6. aprila 1942. skoro svi hrvatski masoni oslobođeni (Košir, 2020: 264), ali na tom spisku nije bio Plavšić. Iako nema preciznih dokumenata, smatra se da su u NDH stradali Jevreji-masoni, ali ne i Hrvati-masoni; s druge strane ima indicija da je Slavko Kvaternik bio član jedne ugarske lože, što je moglo hrvatskim zatvorenicima-masonima da pomogne u oslobađanju (Mužić, 2000: 179–180).

53 <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8558>, Pristupljeno 23. juna 2023.

54 Svi portreti se čuvaju u porodici Plavšić-Duduković u Beogradu, sem monumentalnog koji je radio Čikoš Sesija a za koji se ne zna gde se sada nalazi; bio je kod dr Čedomila Plavšića u Opatiji do njegove smrti, kao i portret Dušanove supruge Mile, rad Klementa Crnčića.

godine njegovog života. Tu vidimo da je i kao 90-godišnjak sačuvao znatiželju: uredno je sređivao stotine novinskih isečaka iz različitih oblasti – od astronomije, astronautike i građevinarstva do vesti o poznatim ličnostima, a pre svega, o kulturnom životu Hrvatske, Jugoslavije i sveta. Stara prijateljstva i veze delomično su bile obnovljene.⁵⁵

U duhu tradicionalnog darodavstva porodice Plavšić, Štefica je nakon Dušanove smrti poklonila njegove brojne knjige Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci 1973. godine,⁵⁶ a umetnička dela i privatni predmeti podeljeni su među članovima porodice. Čuvaju se u Zagrebu, na Siciliji, a posebno u Beogradu.

Pored autoriteta u oblasti bankarstva, posvećenosti kulturi i umetnosti, pored predanog angažovanja na društvenom planu, neosporno je da je veliku ulogu za realizaciju projekata imala Plavšićeva finansijska situacija i spremnost da usmerava bankarske fondove u pravcu mnogobrojnih, pa i kulturnih akcija u koje je verovao. U tom smislu njegove aktivnosti ostavile su vidnog traga, pa je u “Autobiografiji” mogao ponosito sebe da nazove “jednim od glavnih aktera” svoga vremena. Njegovo marginalizovano mesto rezultat je sklopa istorijskih okolnosti, između ostalog, verovatno i odnosa prema ideji jugoslovenstva koju je on otvoreno zastupao. I mada nije bio u prvim redovima, niti je bio omiljena ličnost, njegova uloga je neosporna. To mogu potvrditi samo činjenice, poput tekstova Irene Kraševac, Mire Kolar, Jasne Galjer, Stanislava Marijanovića, Stjepana Matkovića...

/ Nikola Mlađi, Olga Plavšić i njihovi potomci

Iz avanturističkog mladalačkog života drugog sina Nikole Atanasi(j)eva, Nikole Plavšića Mlađeg nije ostalo mnogo podataka.⁵⁷ Rođen je u Osijeku mada su

- 55 HDA čuva poziv upućen Plavšiću s memorandumom Društva prijatelja umjetnosti Hrvatske, datovan 9. prosinca 1954, s potpisima Ivana Ribara i Tomislava Krizmana i popisom pozvanih ličnosti na osnivačku sednicu Inicijativnog odbora Društva, među kojima su bili mnogi uglednici – Marijan Detoni, Krsto Hegeđušić, Ivo Režek, dr Svetozar Rittig, Ivo Štajner (Steiner), prof. Vladimir Tkalčić, prof. Zdenko Vojnović, Vanja Žanko i Drago Magjer (Kraševac, 2019a: 275).
- 56 U porodici Plavšić-Duduković čuva se pismo zahvalnosti povodom tog dara, sa potpisom tadašnjeg direktora Matka Rojnića.
- 57 U “brodskom manifestu” broda “Niagara” zabeležen je putnik Nikola Plavšić pod brojem 100883110176 koji se iskrcao na Ellis Island 16. aprila 1912. godine: Austrijanac / Hrvat po naci-

njegov život i rad bili vezani za Novi Sad. U tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca kao inženjer imao je građevinsku firmu Plavšić, ali bez finansijskog i profesionalnog uspeha. Gajio je vizionarsku ideju da konstruiše i učestvuje u izgradnji danas čuvene železničke pruge uskog koloseka Šarganske osmice koja je započeta pred I svetski rat. Nakon rata, tokom 1923, Nikola je sa svojom firmom i firmom *Fenix* radio na pruži sa tri do pet hiljada radnika, uključujući i desetine objekata za smeštaj materijala i radnika, kao i na žičari za prevoz alata i građevinskog materijala. Obe firme su bankrotirale, očevidno zbog ogromnih izdataka i verovatno neadekvatnih projekata za tako zahtevan podvig, a po svoj prilici i zbog devalvacije dinara. Država je formirala Odbor za dovršenje pruge, pa su poslovi okončani krajem 1924. i svečanost otvaranja priređena početkom 1925.⁵⁸ U porodici Plavšić pruga je zapamćena kao jedan od uzroka finansijskog kraha Nikolinog brata Dušana, čija je Balkanska banka morala da vrati ogroman novac državi dat za izgradnju. Dušanu se zameralo ne samo što se upustio u neadekvatne investicije, već i zbog iskorišćene privilegije, jer je kao pomoćnik ministra finansija neopravdano podržao bratovljeve vizionarske ideje. Uprkos tom neuspehu, Nikola je postavljen za savetnika Uprave grada Novog Sada (Dobrović, 1931: 76—78).⁵⁹ Pred Drugi svetski rat, 1938, Nikola je zaštitio jugoslovenski patent za automatsko menjanje brzina na automobilima. Bio je oženjen s Irenom, rođenom Sedlaček (Sedlacsek). Imali su ćerku takođe Irenu udatu za vodoinstalatera Predraga Batu Nedeljковиća.⁶⁰ U njihovoj vezi rođene su

onalnosti, oženjen, 38 godina. U porodici ne postoji nikakvi podaci koji bi potvrdili da je on sin Nikole Atanasijeva.

- 58 Tokom I svetskog rata Austrijanci su gradili prugu dok nije u velikoj nesreći bilo zatrpano oko 200 radnika – uglavnom ruskih i italijanskih zatvorenika. Na dužini manjoj od tri kilometra, pruga usponom premošćuje nadmorsku visinu od 300 metara (18 promila), prolazi kroz 22 tunela i preko brojnih mostova. Pruga je zbog neisplativosti bila zatvorena 1974, ali ponovo otvorena 2003. godine na liniji Šargan — Mokra Gora. I danas, kao i nekada, ona predstavlja veliku turističku atrakciju. U vlasništvu je Muzeja železnica Srbije. <https://sr.wikipedia.org/sr-saragnskaosmica>, Pristupljeno: 1. jula 2023.
- 59 N. Plavšić se spominje i 1928. kao jedan od potpisnika negativnog mišljenja (uz arh. Dragišu Brašovana i kompozitora Petra Konjovića, tadašnjeg direktora Pozorišta) o konkursnom predlogu arh. Nikole Dobrovića za novo zdanje Pozorišta u Novom Sadu: <https://graditeljins.wordpress.com/2018/09/01/nikola-dobrovic-i-novi-sad-konkurs-za-pozoriste-iz-1928-godine>. Pristupljeno 26. juna 2023; http://old.msuv.org/assets/media/publikacije/2016/2016_7_iz_istorije_kulture_i_arhitekture, Pristupljeno: 27. juna 2023.
- 60 Na groblju u Puli sahranjeni su i Irena Nedeljковиć (umrla 21. maja 1985) i Predrag Nedeljковиć (umro 16. marta 2004).

dve ćerke – Teodora/Dorotea-Dora i Đurđica i sin Branko, ali porodićne veze bile su prekinute.

Nikolina i Ljudmilina jedina ćerka Olga (rođena 1876, umrla 1956. u Rijeci gde je i sahranjena) bila je udata za Gregora/Grgura Vukovića, rodoin Plitvica, koji je rano umro a ona se nikad nije preudala. Jedina se izborila da joj pripadne titula plemenita. Ostala je u sećanju svoje unuke Dragane Lazić kao osoba željna slobode, aktivno uključena u društveni život, uvek doterana – “nakindurena”: “Bila je evropski *jet setter*. Nadam se da je bila srećna... Ostala je sa petoro dece koju je rasporedila po familiji”.⁶¹ Kao i njen najstariji brat Milan, Olga je svoju decu ostavljala na ćuvanje, vaspitanje i negu kod brata Dušana St., taćnije kod njegove supruge *omame* Mile. Olga je imala dve ćerke: stariju Danicu, udatu za Eugena Hönigsberga; oni su imali ćerku Dagmar, udatu za Bruna Kainza i dvojicu unuka – Petera i Andrea Kainza. Mlada Olgina ćerka Ljubica Vuković takođe je imala ćerku Violantu Vuković i unuku Rene Vuković. Olga Vuković je imala i trojicu sinova: Kamila, Ivana i Vladimira. Vladimir je bio oženjen najpre sa Marijanom, potom sa Helom,⁶² a Ivan sa Anđom i oni su imali dvoje dece: sina Vladimira Vukovića i ćerku Draganu, udatu Lazić sa potomcima. Ona živi u Lynnfieldu, kod Bostona, MA.⁶³

/ Deca Dušana i Mile Plavšić i Akademski klub Treveleri

Plavšići su u Rokovoj ulici 9 imali posebno zdanje namenjeno mladima, gde su se okupljali gimnazijalci organizovani u Akademski klub *Treveleri* (Marjanić, 2007; Ožegović, 2007; Marjanić, 2014; Janković, 2021: 479–499).⁶⁴ Pored najstarijeg sina Čedomila, predsednika, u aktivnostima su učestvovali Dušan Mladi, usvojena ćerka Višnja Kranjćević, Josip Seissel (koji će se ka-

61 Iz e-maila Dragane Lazić Jeleni Duduković 26. avgusta 2023.

62 Prema porodićnim beleškama, Olga Vuković je celokupno nasleđe brzo potrošila, pa je do kraja života živela u jednoj sobi u Rijeci kod sina Vladimira i njegove druge žene Hele.

63 Dragana je, prema heraldićkim pravilima, mogla da primi plemićku titulu, ali nju to nije zanimalo. Sa njom je u kontaktu Jelena Duduković.

64 Koristi se i transkript *Traveleri*: <https://arhiva.nacional.hr/clanak/40052/traveleri-najveca-tajna-hrvatske-umjetnosti>, Pristupljeno: 13. jula 2023.

snije oženiti Silvanom Plavšić), Miloš Somborski (Katić, 2022)⁶⁵, Vlado Pilar,⁶⁶ Miha Šen (Schön)⁶⁷, Dragutin Herjanić,⁶⁸ Zvonko Megler (Mögler)⁶⁹ i Radeta Stanković.⁷⁰ Njihove buntovničke, kreativne akcije i interdisciplinarnе aktivnosti, podstaknute avangardnim idejama dadaizma, zenitizma i futurizma, kulminirale su decembra 1922. kada su, kao mladi zenitisti, priredili provokativnu predstavu *Oni će doći* u zagrebačkoj Prvoj muškoj realnoj gimnaziji (Janković, 2021: 479—499).⁷¹ Zbog skandala i uvrede profesora, morali su gotovo svi da napuste Zagreb. Većina je nastavila sa druženjem gotovo do kraja života, izradom fotografija, fotomontaža, crteža, pisanjem manifesta, dnevnika, automatskih tekstova i poezije, vođenjem intenzivne prepiske i sl. U istoriji umetnosti se smatraju začetnicima performansa u Hrvatskoj i Jugoslaviji.⁷²

- 65 M. Somborski rođen u Zagrebu 1902, umro u Sarajevu 1983; arhitekt i urbanista, direktor Urbanističkog zavoda u Beogradu i profesor univerziteta u Sarajevu; bavio se eksperimentalnom fotografijom, posebno kao član *Trevelera*; blisko je saradivao sa J. Seisselom i R. Stankovićem; bio je kum i intiman prijatelj cele porodice Plavšić do kraja života. Deo njegove zaostavštine čuva se u Kolekciji *Perilo* (Zabrežje, kod Obrenovca) zajedno s drugim dokumentima vezanim za *Trevelere*.
- 66 V. Martin Pilar rođen u Zagrebu 1904, poginuo tragično jedne somnambulne noći 1928.
- 67 M. Šen rođen u Zagrebu 1904, umro u Sušaku 1930; radio je veoma zanimljive fotokolaže sa isticanjem novih tehničkih i tehnoloških distignuća; kao strastan pilot pravio je spektakularne lupinge i tako se nadletajući voz desio smrtonosni pad.
- 68 D. Herjanić je najkraće bio vezan za *Trevelere* zbog protivljenja njegovog oca da se druži s tom grupom mladih ljudi.
- 69 Z. Megler rođen u Đurđevcu 1904, umro u Beogradu 1971; bio direktor aerodroma u Zemunu, kasnije savetnik za finansije i statistiku; trajan, blizak saradnik i prijatelj svih članova porodice Plavšić do smrti.
- 70 R. Stanković rođen u Beču 1905, umro u Beogradu 1996, vajar, autor brojnih spomenika, profesor univerziteta, sin lekara dr Radenka Stankovića, jednog od trojice namesnika kralja Petra II Karadorđevića i bliskog prijatelja D. Plavšića.
- 71 Stogodišnjicu ove predstave obeležio je Milan Katić, vlasnik Kolekcije *Perilo*, decembra 2022. u Novom Sadu – Evropskoj prestonici kulture: <https://www.zabrezje.rs/izlozba-stogodisnjica-zenitistickog-pozorista-a-k-treveler/>; <https://www.zabrezje.rs/zenitistickopozoriste100>, Pristupljeno: 10. jula 2023, a stogodišnjica dadaističke matineje u Osijeku obeležena je u Zagrebu, u prostorima *Uranije*, 18. i 19. decembra 2022, pod nazivom *Država Dada Jok*; adaptacija i režija Adam Randelović; produkcija Odjel za kulturu snv-a.
- 72 Najveći deo vizuelnih radova i dokumentacije, uključujući i važan *Almanah* – dugogodišnju hroniku grupe, sa manifestima, poezijom, beleškama, fotografijama i sl., u posedu su Marinka Sudca, Zagreb: www.avantgarde-museum.com.

Stariji Dušanov sin Čedomil Plavšić⁷³ rođen je 15. oktobra 1902. godine u Sarajevu i kršten u pravoslavnoj crkvi kao Raosav. Umro je u Opatiji 7. februara 1987.⁷⁴ U porodici su ga zvali Dečko, a ostali Čeda. U zagrebačkoj Kraljevskoj Prvoj realnoj gimnaziji bio je od I do VIII razreda: *Svedodžbu zrelosti* stekao je 18. juna 1921. Započeo je studije na Medicinskom fakultetu u Zagrebu,⁷⁵ a u Beograd je prešao 1923. i diplomirao 3. marta 1927.⁷⁶ Iste godine, 18. avgusta venčao se s Marijom, Macom rođ. Marsili/Marsilli⁷⁷ u Pravoslavnoj crkvi u Zagrebu. Kumovi su im bili Miloš Somborski i Josip Seissel – verni saborci iz grupe *Trevelera*. Marija je rođena 17. februara 1905. u Zagrebu, od oca Vilima Marsilija, tapetara, i majke Paule, rođ. Sandalić; umrla je 1. marta 1975. godine. Poput Mile Plavšić, Čedomilove majke, sudeći po dostupnim dokumentima, svojom plemenitošću i ljubavlju okupljala je celu porodicu i brojne prijatelje.

Čedomil je lekarski staž započeo u skopskom Higijenskom institutu; u Parizu se 1928. usavršavao iz patologije a 1938 — 1939. iz kardiologije; zbog struke je boravio u Rimu i u SAD. Od 1933. radio je na beogradskoj Internoj klinici za propedeutiku, a od 1949. bio njen upravnik; imao je i privatnu praksu i bio honorarni lekar Poštanske štedionice. Vojsku je služio u Mornaričkoj komandi u Kotoru. Kada je 1941. bio mobilisan a njegova podmornica otplovlila

- 73 Najvažniji podaci o životu i radu Č. Plavšića uzeti su iz sledećih izvora: *Istrapedia*: <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/4080/plavsic-cedomil>; Pristupljeno: 23. avgusta 2023; Jevtić, 1983 : 91–124 (transkript intervjuva vođenog za II program Radio Beograda 18. septembra 1979. u Opatiji); Савићевић, 1999: 123–126; Nedeljković 2005.
- 74 Sahranjen je na Opatijskom groblju, na grobnom mestu koje je sam kupio, a sa kog se vidi ceo Kvarner. Prema istraživanjima Čedomilove unuke Jelene Duduković, taj grob je zajedno sa belom mermernom pločom preuzeo nepoznati kupac 2015. godine.
- 75 Vest da su delegati Zagrebačkog univerziteta na Kongresu slavenskog studentstva u Pragu decembra 1922. bili Čedomil Čeda Plavšić iz Akademskog kluba projugoslovenske orijentacije *Janušić* iz Dubrovnika, Otokar Keršovani, predsednik *Janušića*, Vladimir Franković i Ante Brkljačić iz demokratskog studentskog kluba *Jugoslavija* i Mijo Maričić, član *Domagoja*, ima dvostruki značaj: potvrđuje veliku društvenu aktivnost Čedomila od studentskih dana i dokazuje da nije učestvovao na predstavi *Oni će doći*, koja se odigrala upravo krajem decembra te godine (H., 1922 :2). Zagreb je napustio jer je kao predsednik Jugoslovenskog akademskog potpornog društva bio nepravedno ukoren zbog neslaganja između frankovaca i naprednih studenata. Nekoliko meseci je proveo na studijama u Parizu, gde su mu priznali semestre, ali ne i ispite, pa se odlučio za nastavak studija u Beogradu.
- 76 U životopisu Dušan Plavšić za sina Čedomila piše i da je “član Hrvatskog kluba u Beogradu u kojem je, pod predsedništvom Pere Baškovića, bio i odbornik”.
- 77 Njen veoma uspeo, reprezentativan portret, rad Sergeja Glumca, čuva porodica Plavšić-Duduković.

za Kairo, došao je do Zagreba kod porodice. U pokušaju da se regularno presele za Beograd, Čedomil je izvadio maja 1941. dokumente,⁷⁸ ali kako je preseljenje bilo nemoguće, on je sa suprugom i dve kćeri, s lažnim podacima, vozom ipak stigao do Zemuna, a potom do njihovog porušenog stana u Beogradskoj ulici 51.⁷⁹ U ratu je vodio sanitet X krajiške brigade, a po oslobođenju najpre je radio u Vojnoj bolnici, a potom bio profesor Medicinskog fakulteta Beogradskog univerziteta – vanredni od 1950, a redovni od 1958. Od 1961. bio je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.⁸⁰ Preselio se najpre u Volosko 1954, a potom u Opatiju gde je osnovao i rukovodio *Thalassoterapijom* – Zavodom za rehabilitaciju i lečenje bolesti srca, pluća i reumatizma od 1957. do 1975. i potom ponovo od 1977. do 1978. godine (Bratović, 2007:35).

Thalassoterapia Opatija je Specijalna bolnica koja je utemeljena na elitnoj lječilišnoj tradiciji srednje Europe. ... Stoga je davne 1957. godine *Thalassoterapia* postala prototip zdravstvene ustanove i jedna od prvih koja je poslovala na potpuno tržišnom principu, bez subvencioniranja od državnih tijela. Njezino osnivanje doprinijelo je razvoju medicinske prakse i poboljšanju ukupne zdravstvene skrbi, ali je i otvorilo novu stranicu zdravstvenog turizma u Opatiji (Kružić, 2019: 33).⁸¹

Čedomil Plavšić je bio osnivač jugoslovenske kardiologije, Kardiološke sekcije Srpskog lekarskog društva, Jugoslovenskog kardiološkog društva, predsednik Srpskog lekarskog društva (kasnije njegov doživotni počasni predsednik), generalni sekretar Saveza lekarskih društva Jugoslavije, prodekan Medicinskog

78 U porodici Plavšić-Duduković sačuvana je *Domovnica* Čedomila Plavšića, izdata u Osijeku 8. svibnja 1941, br. 142/1941, sa pečatom: Država Hrvatska, Gradsko poglavarstvo; upisan je u knjigu zavičajnika A — Z III, str. 671.

79 Nekada Hartvigovoj ulici, pa Borisa Kidriča, sada opet Beogradskoj, u kojoj je stanovala i naša porodica Jovanović, od zime 1948/49. do 1963, kada se naša majka Tatjana družila sa Macom, ja sa Majom, a moja sestra Jelena Šantić sa Milom Plavšić.

80 Jedan od razloga što je napustio Beograd bila je politička situacija, posebno teška 1950-tih godina: kao član Partije i Komiteta Medicinskog fakulteta, Čedomil je morao da potpiše rešenje o otpuštanju pojedinih nastavnika i studenata Medicinskog fakulteta koji nisu bili članovi Partije, što je izazvalo moralnu dilemu jer se na spisku, između ostalih, nalazio i njegov profesor Arnovljević: “To je, razume se, izazvalo veliku surevnjivost kolega”, sečala se Maja, njegova kći.

81 Dr Čedomil Plavšić se nijednom rečju ne pominje u ovom radu.

fakulteta, delegat u Svetskoj zdravstvenoj organizaciji u Ženevi; organizator velikog broja kongresa i konferencija;⁸² nosilac je brojnih domaćih i stranih stručnih i društvenih priznanja.⁸³ Imao je bogatu naučnu delatnost: prvi se bavio epidemiologijom koronarnih bolesti.⁸⁴ Iako penzionisan 1973, radio je do 1981, pa i kasnije.⁸⁵ Slavljen je u struci kao “medicinski genije, humanista i filozof”, “vizionar elitnog, a ne masovnog turizma”.⁸⁶

Zabavljao se popunjavajući *Almanah* s dokumentacijom o *Trevelerima*, okružen slikama Rajzera (Reiser), Krizmana, Postružnika, Romana Petrovića, Strajnića, Kaline, Glihe.

Evocirajući svoj životni put i vaspitanje, Čedomil Plavšić (Jevtić, 1983: 92 sqq) se sećao uticaja svoga oca i brojnih znamenitih prijatelja, pre svega Đure Saboa, Čikoša Sesije, Valdeca, Crnčića, Milivoja Uzelca, Milana Marjanovića, Meštovića i dr. Voleo je sportove – planinarenje, atletiku, tenis. S grupom mladih prijatelja osnovali su skautsku družbu – danima pešačili po Zagorju, sakupljali utiske i životna iskustva.⁸⁷ U srednjoj školi je pisao “romantične stvari”, kako sam priznaje, i učestvovao u izdavanju časopisa *Vesna*.⁸⁸ Bili su

- 82 U periodu od 1954. do 1973. organizovao je međunarodne kongrese balneologa, klimatologa i talasoterapije, simpozijum o aterosklerozi koronarnih bolesnika, o psihosomatskim aspektima u kardiologiji, konferenciju o rehabilitaciji, kongres kardiologa Jugoslavije i dr.
- 83 Između ostalih: bio je počasni ili dopisni član Nemačkog društva za balneologiju, Kardioloških društava Belgije, Italije i Francuske, Italijanskog društva za hidroklimatologiju i talasoterapiju, Međunarodnog komiteta za angiologiju, Međunarodne federacije za turističku medicinu; dobitnik je nagrade opatijske komune i dr.
- 84 Njegova studija je objavljena 1958. u *Acta cardiologica*, Bruxelles. Ima oko 160 naučnih i stručnih radova i stotinu predavanja u područjima kardiologije, talasoterapije, dijetetike, farmakologije, gerontologije, dermatologije i reumatologije i dr. Njegova najpopularnija knjiga *Bolesti srca i krvotoka*, Medicinska knjiga, Beograd — Zagreb, imala je osam prerađenih i dopunjenih izdanja, uključujući i izdanja tokom 1990-tih godina.
- 85 Čak i u odmaklim godinama, tokom 1985 — 86. imao je dan primanja pacijenata u *Thalassoterapiji* – sve dok se nije razboleo.
- 86 Govor 2005. prilikom obeležavanja 50-godišnjice osnivanja, kada je na zgradi *Thalassoterapije*, u prisustvu najviših zvanica Republike Hrvatske, otkriven reljef sa likom dr Plavšića, rad vajarke Tatjane Kostanjević iz Opatije.
- 87 O tome je sačuvano pisano svedočanstvo u rukopisu Č. Plavšića: “3 i pol dana po Zagorju. Humoristički opis po istini. Vlasništvo knjižarnice družbe *Uskok*. U septembru 1917.”
- 88 Izašla su tri broja; Čedomil je bio u uredništvu zadužen za organizaciju, štampu i distribuciju, zajedno sa Slavkom Batušićem, koji je bio na čelu, i sa Mladenom Horvatom, Brankom Kojićem i Fedorom Fuksom.

opčinjeni Oktobarskom revolucijom,⁸⁹ a potom ruskom, ali i našom i zapadno-evropskom avangardom: “Josip Seissel se u to vreme mnogo približio Ljubomiru Miciću, osnivaču zenitizma u nas. Slikarstvom se bavio poglavito Seissel, a mi smo učestvovali više tekstovima, sastavljali smo tzv. automatske tekstove, pesme u prozi i slično, sve po uzoru na avangardiste iz Pariza. Mnogo smo o tome diskutovali s Micićem” (Jevtić, 1983: 122).

Najstariji među *Trevelerima*, Čedomil je bio autoritet, predsednik i neka vrsta hroničara grupe: sve je beležio, sakupljao činjenice, sećao se događaja i unosio u *Almanah* koji je ostao najbolje svedočanstvo umetničkih aktivnosti isprepletenih sa njihovim životima. Autor je dvadesetak fotokolaža⁹⁰ (Jan-ković, 2021: 479—499) u kojima se javljaju članovi grupe, urbani ambijenti i sekvence savremenih događaja kao vrsta dnevnika u duhu najatraktivnijih kolaža nemačkih autora 1920-tih i 1930-tih godina. Čiste realizacije, promišljeno, očevidno s dobrim razumevanjem značenja i misije fotokolaža, ta vizuelna ostvarenja Čedomila Plavšića pokazuju njegovu obrazovanost, talenat i sposobnost da se ogleda u materiji koju poznaje na osnovu viđenih reprodukcija iz bogate biblioteke oca gde su stizali najnoviji časopisi i najaktuelnije knjige iz Hrvatske, Jugoslavije i Evrope. Iako bez formalne umetničke škole, odlikovao se visoko razvijenom vizuelnom kulturom, osećanjem za ritam i smisao likovne organizacije. Radio je fotokolaže koji nisu bili česta praksa naših umetnika, a upravo su oni omogućili ispitivanje likovnosti i usmeravanje u pravcu novih tehnika i tehnologija, kao i novih društvenih uloga i značenja umetnosti uopšte. Bila je to disciplina koja je iskakala iz tradicionalnih okvira estetike i ulazila u sferu realnog, angažovanog odnosa prema životu. U kasnijim kolažima, za vreme okupacije, Plavšić je beležio detalje iz biografija svojih prijatelja i tako ostavljao tragove o njihovim ličnostima.

Kada je bio zamoljen da ukratko iznese moto svoga života i preporuku za dugu, zdravu i srećnu egzistenciju, Čedomil je citirao iskaz Sigmunda Frojda (Freud): “Treba mnogo raditi i mnogo ljubiti” (Jevtić, 1983: 124). Uprkos širokih nazora, stečenih u roditeljskom domu, i razvijenih vaspitanjem, i uprkos svih stručnih postignuća, nije izbegao sudbinu da ga u Srbiji smatraju Hrvatom, a u Hrvatskoj Srbinom, konstatovala je njegova unuka Jelena.

89 Čak su išli u Beč, u Sovjetsku ambasadu po vize da bi putovali u sssr: “Na našu sreću, to nam nije uspelo, jer ne zna se šta bi od nas bilo.”

90 Kolekcija Marinka Sudca, Zagreb, koju mu je poverila Maja Plavšić.

U braku Čedomila i Marije Mace Plavšić rođene su u Beogradu dve kćeri: Maja 28. septembra 1931. i Mila 17. maja 1935. Obe su zadržale devojačko prezime Plavšić, koje se posle njihove smrti gasi u ovom delu loze. Obe su, svaka na svoj način, nasledile interesovanja, naklonosti i sposobnosti roditelja: Maja, udata za Radmila Mičića,⁹¹ bila je stamena, stabilna, pouzdana osoba, profesorka francuskog jezika; veoma rano se zaposlila u Crvenom krstu Jugoslavije, gde se celog radnog veka bavila humanitarnim poslovima, a posebno saradnjom sa Alžiirom. Njena aktivnost nije zaboravljena ni do današnjeg dana.⁹² Nastavila je na neki način jednu životnu liniju svoga oca. Okupljala je porodicu i sve stare prijatelje, a od zaborava je sačuvala veliku dokumentaciju i dragocena sećanja. Umrkla je 10. jula 2018. godine. Njena ćerka Jelena (rođ. Mičić, 1952) bila je u braku sa Miroslavom Mikijem Dudukovićem. Sa sinom Nikolom (rođ. 1980), koji je oženjen s balerinom Ivanom Kozomarom, živi u Beogradu. Jelena i Nikola se bave turizmom i nastavljaju brigu o nasleđu, čuvaju i izučavaju porodičnu zaostavštinu. Mila je od oca nasledila umetničku crtu: bila je izvanredne lepote, šarmantna, vedra, preduzetna. Nakon završene baletske karijere u beogradskom Narodnom pozorištu, osnovala je i uspešno vodila prvu baletsku školu u Ragusi di Marina (na Siciliji, u blizini istorijskog mesta Ragusa). Mila je umrla 13. maja 2005. Iz braka sa Slobodanom Banetom Jovanovićem⁹³ ima sina Vladana (rođen 1963) koji i dalje živi na Siciliji gde je nastavio da rukovodi baletskom školom; i on je baletski igrač i koreograf; u braku sa Sarom Policita ima tri ćerke: Milu (rođ. 1984), Ninu (rođ. 1985). i Anu (rođ. 1991), koje imaju svoje porodice i brojne naslednike, takođe na Siciliji.⁹⁴

Mlađeg sina Dušana Plavšića u mladosti su zvali Braco, u zreloom dobu Meki; u istoriji umetnosti se navodi kao Dušan Plavšić Mlađi. Rođen je u Sarajevu 23. novembra 1904, a u Zagreb je s porodicom došao 1907/8. godine, gde je pohađao Osnovnu i Realnu gimnaziju, započeo studije prava, a potom književnosti. Važio je za mladića koji nije voleo školu: otac ga je poslao u Pariz

91 Kasnije je bila u braku sa Draganom Milivojevićem.

92 Muzej afričke umetnosti u Beogradu je od 18. marta do 11. juna 2023. priredio izložbu pod nazivom *Jugoslovenska svedočanstva o alžirskoj revoluciji – arhivski omnibus* sa dokumentarnim materijalom i filmom (autorke: Mila Turajlić, Maja Medić, Ana Knežević i Emilia Epštajn) gde su istaknute velike zasluge Maje Plavšić za pomoć koju je Jugoslavija godinama pružala alžirskom narodu u njihovoj antikolonijalnoj borbi.

93 U drugom braku je bila sa Petrom Pašićem, a u trećem sa Antonom (Tonetom) Kolendićem.

94 Kod njih se, između ostalog, nalaze manji porodični portreti Dušana St., Mile, Čede, Brace-Dušana Ml. i Silvane.

na studije, a on se radije družio s umetnicima,⁹⁵ obilazio popularne kafane i hranio svoju znatiželju raznim istraživanjima.⁹⁶ U porodici je zapamćen kao “živa enciklopedija”; “nemački, francuski, engleski govorio je kao maternji jezik”.⁹⁷ Po povratku iz Pariza živio je u Beogradu sa suprugom Verom Marković, sve do njenog tragičnog kraja, 1936.⁹⁸ Radio je u Ministarstvu trgovine i Zavođu za unapređenje spoljne trgovine, a zahvaljujući dobrom vladanju nekoliko stranih jezika postavljen je za trgovačkog atašea u jugoslovenskoj ambasadi u Kairu, koja je pokrivala i Palestinu. U Haifi ga je zatekao II svetski rat, a u Beograd se vratio 1945, kada je bio premešten za Sarajevo. Mada je tamo rođen, teško je podnosio usamljenički život: odao se piću, pa je alkoholizam obeležio ostatak njegova života. Posle pet-šest godina vratio se u Beograd i do penzije, krajem 1960-tih godina, radio u transportnom preduzeću *Jugošped* (Terazije br. 6). Jedno vreme je stanovao u ordinaciji brata Čedomila, a početkom 1950-tih živio je sa Francuskinjom Lily Mason (Lily Masson).⁹⁹ Međutim, kada je trebalo da se venčaju, ona je dobila policijski nalog da u roku od 24 sata napusti ze-

- 95 U porodici se spominje da se tada družio s Markom Ristićem, Dušanom Matićem, Milanom Dedincem i dr. U Parizu je dve godine bila i njegova majka Mila sa ćerkom Silvanom – kao neka vrsta “kontrolne” njegovih studija.
- 96 Za sada ostaje enigma gde se nalazi izvanredno skupoceni *Atlas* Nicolasa Sansona iz 1692. godine u kojem je bilo dvadeset mapa iz naših krajeva. Taj redak primerak Sansonove *Geografije* iz stare porodične biblioteke visoko su ocenili stručnjaci (Stanoje Stanojević, Viktor Novak i dr.). Čuvao ga je Čedomil, a Dušan Ml. ponudio 1936. Fondu Luke Čelovića-Trebinjca na prodaju. Kasnije, posle Drugog svetskog rata, po svoj prilici ga je nekome dao (na “veresiju?”); Čedomil je zabeležio da ga je izvesna gospođa Jugović, rukovodilac odeljenja, preuzela 30. oktobra 1946. (ili 1949. g.?) u Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu, ali se *Atlasu* otada gubi trag.
- 97 Po svedočenju Maje Plavšić, kojoj je on pomagao oko prevoda sa francuskog jezika, posebno kada je radila na važnoj knjizi o međunarodnom humanitarnom pravu.
- 98 Bila je ćerka poznatog novosadskog lekara dr Laze Markovića, inspektora Ministarstva socijalne politike, potom načelnika Odeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje. Izvršila je samoubistvo 1936. bacivši se kroz prozor stana u kojem je živela sa Dušanom, u beogradskoj ulici Kralja Milana 17. *Politika* je aprila 1936. pisala da je bila u idealnom braku, pa se zato uzrok samoubistva dovodio u vezu s drugim razlogom – naslednim nervnim rastrojtstvom; događaj je imao velikog odjeka jer je Vera bila poznata kao *miss* Novog Sada 1922. godine. Dušan se nikada nije oporavio od te tragedije.
- 99 L. Masson je bila slikarka, ćerka jedne Zagrepčanke i poznatog francuskog umetnika Andréa Massona, o čijem delu se intenzivno starala; rođena je 1920, umrla u Parizu 2019; u Jugoslaviju je došla zbog emotivne vezanosti za ambasadora Srđu Pricu; kasnije je bila u braku sa slikarom Angelopoulosom; rado je boravila u Zagrebu i često u njega dolazila; družila se sa Silvanom Seissel, Ivanom Piceljem i dr. https://www.askart.com/artist/Lily_Masson/11345695/Lily_Masson.aspx#: pristupljeno 4. jula 2023.

mlju. Dušan je nije sledio. Poslednjih godina se seljaka: stanovao je kod Mile i Maje Plavšić u Beogradu, potom je boravio kod svoje sestre Silvane Seissel u Zagrebu, i na kraju u Opatiji kod Čedomila i Mace, sve dok ga kasnije Čedina partnerka Lončka nije udaljila iz porodičnog kruga i smestila u bolnicu. Umro je u Opatiji u noći između 11. i 12. marta 1976. godine.¹⁰⁰ Smatra se osobom koja je od svih članova grupe *Treveleri* – uprkos svom obrazovanju i znanju – najmanje postigla u životu.

Uloga Dušana Mlađeg u aktivnostima *Trevelera* mogla bi se opisati kao prateća, ne epizodna, ali ne ni leaderska. Bio je stalno uz starijeg brata, mlađu sestru i kuzinu Višnju Kranjčević, učestvovao u svim zajedničkim akcijama, kasnije u pisanjima automatske poezije. Po svojim interesovanjima i znanju on je mogao biti dragoceni inspirator, a možda i realizator mnogih dela, ali ostaje činjenica da je većina sačuvanih dokumenata, poezije, tekstova, fotokolaža i drugog materijala kvalifikovana kao zajedničko ostvarenje, a ne kao njegov rad. Upravo u tome zajedništvu, “kolektivizmu”, ogleđa se najveći kvalitet ostvarenja ove grupe mladih buntovnika.

Najmlađe dete u porodici Dušana i Mile bila je ćerka Silvana Plavšić, ud. Seissel, rođena u Zagrebu 7. maja 1912, gde je i umrla 2. juna 2010, navršivši 98 godina života.¹⁰¹ Dve godine je boravila s majkom 1920-tih godina u Parizu gde je odlično savladala francuski jezik; u Beogradu je maturirala u privatnoj gimnaziji Save Selenića,¹⁰² a u Zagrebu studirala na Poljoprivrednom fakultetu i apsolvirala vrtlarsku praksu (hortikulturu) u kojoj je poštovala istorijske matrice, ali i prihvatila moderne tokove i zahteve vremena i struke (Jurković, 1998).

Sa suprugom i saradnikom Josipom (Jožom, Jošuom) Seisselom, jednim od ključnih članova grupe *Treveleri*, bila je u braku od 1932. godine sve do njelove smrti, 1987. Sa njim se tokom rata pridružila partizanima. Neposredno posle oslobođenja radila je za ZAVNOH u Topuskom i u Crvenom križu u Šibeniku. Od 1945. do 1947. bila je zaposlena u Odjelu za parkove i nasade

100 U *Politici* je objavljena čitulja da je umro 12. marta, a u *Vjesniku* da je umro 11. marta; na obe čitulje su potpisane porodice Plavšić i Seissel; sahranjen je na Mirogoju. Posle njelove smrti, u novčaniku su pronađeni dokazi o njelovoj sentimentalnosti: Verina fotografija kao potvrda koliko je celog života ostao vezan za suprugu; rukom pisane beleške o sestri Silvani i dopisnica koju mu je majka Milla pisala iz Novog Vinodolskog još 10. maja 1914.

101 Porodica Plavšić-Duduković čuva četiri Silvanina portreta: Čikoša Sesije (iz 1925), Milivoja Uzelca (iz 1928) i Marka Čelebonovića (iz 1938) i Josipa Seissela, rad njelovog supruga.

102 Prijatelj Plavšića s kojim je Čedomil prevodio stručnu literaturu sa francuskog; otac poznatog srpskog književnika Slobodana Selenića.

Gradskog poglavarstva u Zagrebu kada počinje da se bavi projektovanjem i realizacijama brojnih gradskih parkova, industrijskih objekata, dečjih igrališta, šetališta, grobalja, rekreacionih površina, spomeničkih prostora, privatnih bašti i sl. Učestvovala je na izložbama ULUPUH-a, Zagrebačkog salona, na izložbi *I parkovi se rađaju* u okviru predstavljanja *Vrtne arhitekture Zagreba*, a na samostalnoj izložbi (1998) u Zagrebu je prikazan njen gotovo kompletan opus hortikulture.¹⁰³ Godine 2001. Silvani je dodeljena najveća hrvatska državna nagrada “Vladimir Nazor” za životno delo i tom prilikom je, između ostalog, konstatovano: “Sasvim u tradiciji kreacije poprišta idile, koja društvenosti nudi susret kulture i prirode – svojevrsne estetske utopije – ona se u punini zadaća koje su se postavljale izrazila individualno i snažno, potvrdivši mogućnosti i važnost svoje discipline u stvaranju suvremenog habitata... Ruka i um Silvine Seissel razabiru se u mnogim prostorima Hrvatske, a i izvan nje, u sredinama naroda s kojima smo desetljećima dijelili zajedništvo i sudbinu – u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji... Povijest umjetnosti i kulture podjednako uvažava realizaciju i projekt. Silvane Seissel izrazila se u oba ta medija. Njezino mjesto u povijesti hrvatske kulture xx. stoljeća potvrđuje i ova nagrada za životno djelo.”¹⁰⁴

Na sahrani na Mirogoju s mnogo topline i s velikim poznavanjem njezina rada govorila je arhitektica Sonja Jurković, koja joj je posvetila najozbiljnije studije (Jurković, 1998). Podsetila je da je Silvane bila “od najranije mladosti uronjena u intelektualno umjetničke krugove, u roditeljskom mecanskom domu, uz braću umjetnike i njihove prijatelje i intelektualne kružoke”.

Sledeći tradiciju mecenarstva svoje porodice, Silvane je 1992. godine poverila na upravljanje Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu donaciju sa preko 3.000 jedinica – od toga više od 800 Seisselovih dela iz različitih oblasti likovnog delovanja, kao i urbanističko-arhitektonskih radova i raznovrsnog dokumentarnog materijala. Pri tome važnu ulogu je odigralo prijateljstvo s tadašnjim kustosom MSU-a, Marijanom Susovskim koji je donaciju obradio (Susovski, 1997).¹⁰⁵

103 Njeni najvažniji projekti, često sa saradnicima, a posebno sa suprugom, dobijali su prve nagrade i bili ostvareni u Zagrebu, Šibeniku, Baškom Polju, Mljetu, Rabu, Zelini, u Makedoniji (*Oteševo*), Osijeku, parku dvorca u Valpovu, u Zenici, Zadru, Splitu, Vinkovcima, Omišu, Kutini, Novom Sadu, Plavskom jezeru, Dobanovcima, Kragujevcu, Nikšiću i dr.

104 Dokument se čuva u porodici Plavšić-Duduković u Beogradu.

105 Pored Susovskog, o Seisselu su pisali V. Horvat Pintarić, V. Bužančić, Ž. Košćević, N. Beroš, J.

Silvanin suprug Josip Seissel, u zenitizmu poznat kao Josif Jo Klek (Krapina, 1904 — Zagreb, 1987), arhitekta i urbanista, profesor univerziteta, intenzivno se družio s Dušanom Plavšićem Ml. (Bracom) i Zvonkom Meglerom i bio jedan od najaktivnijih i najkreativnijih članova grupe *Treveleri*. Tokom 1920-tih je radio nacрте za scenografiju i kostime avangardnih predstava, inspirisanih dadaizmom, futurizmom, zenitizmom. Autor je prve apstraktne kompozicije u hrvatskoj i jugoslovenskoj umetnosti *PaFaMa* (vl. Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb). Radio je kolaže i arhitektonske nacрте pod uticajem Bauhauasa, kao i konstruktivističke radove bliske ruskoj avangardi. Smatra se paradigmatičnim umetnikom zrele faze zenitizma (Subotić, 2018: 484—495). Njegova kasnija dela bliska su nadrealističkoj orijentaciji. Pisao je nadahnute, duhovite tekstove i radio crteže s mnogo ironije, neočekivanih obrta, zagonetnih i zabavnih poređenja (Beroš, 2021). Ostavio je velikog traga svojim urbanističkim, spomeničkim i arhitektonskim ostvarenjima, koje je često radio sa suprugom Silvanom (Kostešić i Vukić, 2021: 463—477; Seissel, 1937).

Jedina *Treveler*-saptunica bila je Višnja Kranjčević. Iako se njeno ime redovno spominje uz druge članove grupe, nisu ostali tragovi njenog konkretnog delovanja; nije poznato šta je bio njen neposredni doprinos u akcijama koje su *Treveleri* izvodili; nema njenih potpisanih tekstova ili likovnih radova, ali njeno prisustvo je imalo poseban značaj iz više razloga: bila je obavezni deo družine kao deo porodice Dušana i Mile Plavšić i “porodice” *Trevelera*; bila je istih ili sličnih godina kao većina učesnika, imala je isto obrazovanje, ista interesovanja, sličnu istoriju vlastitoga bunta koju je mogla da nasledi od oca Silvija Strahimira Kranjčevića, ali i njegovu ljubav prema bližnjima. Upravo je i njen otac, kao dete, ostao rano bez majke, nadoknađujući nedostatak primarne porodice ljubavlju prema svojoj supruzi i ćerki, ali i prema brojnim prijateljima.

Ivana Višnja je rođena 18. jula 1904. u Sarajevu gde je njen otac Silvije Strahimir Kranjčević (Senj, 1865 — Sarajevo, 1908), čuveni pesnik, kritičar, urednik, zagovornik naprednih ideja, učitelj, upravnik Trgovačke škole i jedan od pokretača časopisa *Nada*, sarađivao sa Dušanom Plavšićem.¹⁰⁶ Tu se 1898.

Vinterhalter, Z. Maković, K. Passuth, J. Denegri, T. Premerl, S. Matković, F. Vukić, I. Janković, I. Kancir i mnogi drugi ugledni istoričari umetnosti, arhitekture i urbanizma.

106 Niz podataka iz života porodice Kranjčević saznajemo iz sačuvane zaostavštine, danas u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, dok se pisma nalaze

venčao sa Gabrijelom Anom, koju su zvali Ela – Kašaj/Kasai, nastavnicom francuskog jezika na Višoj devojačkoj školi, rođenom sestrom Mile Plavšić. Ela je rođena u Sarajevu 20. novembra 1876, a umrla u Zagrebu 3. aprila 1911.¹⁰⁷ Zaslužna je što je bogata umetnička zaostavština njenog supruga S. S. Kranjčevića sačuvana u Sarajevu i Zagrebu. Objavila je njihovu dragocenu prepisku, važnu ne samo kao svedočanstvo o skladnim porodičnim odnosima, već i o celokupnoj kulturnoj klimi s početka XX veka u Bosni i Hrvatskoj.

Višnja Kranjčević, koja je kao dete ostala bez oca i bez majke, kako u svojoj “Autobiografiji” piše Dušan Plavšić, “iz moje kuće se udala za Hrvata iz Bosne dr Antu Tonija Vuletića, stručnjaka za seroterapiju u Higijenskom zavodu i urednika *Liječničkog vjesnika* u Zagrebu”. Vuletić je rođen u Travniku 2. septembra 1899, umro u Zagrebu 14. maja 1977. Studirao je medicinu u Pragu. Imali su dva sina: starijeg DUŠANA (Zagreb, 12. juni 1927 — Goli otok, 24. april 1950),¹⁰⁸ koji je ime dobio po Višnjinom poočimu Dušanu. Uhapšen je 12. novembra 1949, prema sačuvanim podacima u Opštini Sarajevo; sproveden je na Goli otok pod optužbom da je ibeovac. U vreme izdržavanja kazne razboleo se od tuberkuloze i umro u bolnici u Rijeci gde je bio sahranjen u zajedničkoj grobnici. Otac ga je kasnije preneo u Zagreb (Tkalčić Koščević, 2007:111; Михаиловић, Јовановић, Милорадовић, 2016: 513).¹⁰⁹

Mladi Višnjin i Antin sin dr Silvije Vuletić (Travnik, 8. juni 1931), nazvan po dedi-pesniku, u porodici zvan Braco, bavio se, kao i njegov otac, naučnim istraživanjima u oblasti medicine. Sa Zorkom ima ćerku Gorku, a u braku je sa Ljubicom – Finom. Od Silvane Seissel je nasledio stan sa celokupnim inventarom u zagrebačkoj Aveniji Vukovar.

u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Zagreb, v. Daniel Miščin. *Elina i Silvijeva pisma 1897. — 1908*. Školska knjiga. Zagreb 2008; Milan Gruber. Iz djetinjstva i mladosti S. S. Kranjčevića. *Obzor*. LXXIV/257–262, 1933.

107 Teatrolog Nikola Batušić u svojim *Uspomenama. Na rubu potkove*. Profil. Zagreb. 2006, na više mesta pominje Elu Kranjčević, koja je bila sestričina njegove bake a s kojom se družio u Rokovoj 9 i na porodičnom imanju na Zlataru, u Hrvatskom Zagorju, na Škrčevu bregu gde su se sastajale porodice Batušić, Metzger, Plavšić, Kašaj, Kranjčević. I njegov stric Slavko Batušić daje svedočenja o toj kući.

108 U pojedinim dokumentima se navodi 4. maj 1950. kao datum smrti ili možda sahrane.

109 Građa – Spisak umrlih na radilištu “Mermer” od formiranja 1949. do 31. decembra 1950. u: др Момчило Митровић. Логораши умрли на Голем отоку у периоду 1948 — 1958. године; <https://tokovi.istorije.rs/cir/uploaded/3%202013/GRADJA%20-%20MITROVIC%20MOMCILO.pdf>, str. 296, 323, 329. Pristupljeno: 15. avgusta 2023.

Višnja Kranjčević Vuletić je niz godina radila kao poštovana i omiljena sekretarica brojnih intendantata Hrvatskog narodnog kazališta. Umrla je u Zagrebu 24. februara 1983, u trenutku kada se, u okviru izložbe *Zenit i avangarda dvadesetih godina* (Narodni muzej, Beograd),¹¹⁰ njeno ime često pominjalo u vezi sa ranim zenitističkim manifestacijama. “Napuštanje ovoga svijeta bilo je polagano i bolno, kao da je morala ponoviti sve patnje svojega oca”, zapisao je Višnjin sin Silvije.¹¹¹

/ Zaključak: Nasleđe porodice Plavšić

Istorija srpske porodice Plavšić iz Hrvatske po mnogim karakteristikama i sudbinama može se uporediti sa nekim drugim razgranatim familijama s ovih prostora, koje su imale slične brze uspone u vreme modernizacije države i društva: put od posvećenih učitelja do profesora univerziteta, direktora i osnivača velikih ustanova i kompanija, uticajnih društvenih ličnosti i kreativnih stvaralaca. Međutim, ono što je čini posebnom jeste činjenica da je nekoliko vodećih, uglednih ličnosti ove porodice, kako u XIX, tako i u XX stoleću, svojim osobitim zalaganjima, ambicijama, sposobnostima i znanjima doprinelo osnivanju, ali i suštinskim promenama i unapređenjima pojedinih ustanova profesionalnih organizacija iz tako različitih oblasti kao što su privreda, bankarstvo, izdavaštvo, medicina, muzeologija, arhitektura, urbanizam, hortikultura, likovna umetnost (a posebno razdoblje modernizma i istorijskih avangardi s početka dvadesetog veka). Pored vrhunske stručnosti u svojim oblastima, gotovo svi su bili posvećeni kulturi i kulturnom nasleđu, duboko verujući u svoju misionarsku ulogu i mecenasstvo, kao zalogu unapređenja društva i opšte dobrobiti, što su dokazali svojim filantropskim aktivnostima, darivanjima kulturnim institucijama i zajednici.

Iako se prezime porodice Plavšić gubi sa novim generacijama, legat koji su njeni brojni znameniti članovi ostavili tokom proteklih gotovo dvestotine godina je veliki – duboko utkan u tkiva modernog hrvatskog i nekadašnjeg jugoslovenskog prosperiteta. Činjenica da mlade generacije ove porodice bri-

110 Izložba je aprila 1983. prenetu u Gradsku galeriju suvremene umjetnosti u Zagrebu.

111 WWW.SSKRANJCEVIC.HR; Ostavstina/Silvije Vuletic/Uspomene na majku, Pristupljeno: 28. avgusta 2011. Za druge podatke: <https://www.geni.com/people/Ivana-Vi%C5%A1nja-Vuleti%C4%87/600000014167291031>; <http://www.sskranjcevic.hr/djela.ASP?PisID=1&KatiD=129>, Pristupljeno: 5. jula 2023.

žljivo čuvaju dokumentaciju predaka i poštuju njihovu baštinu, uliva veru da sećanje na korifeje Plavšića neće izbledeti. Dakako, ostaje još mnogo materijala koji daje mogućnost da se celokupna slika porodice Plavšić učini vidljivijom i oštrijih obrisa, bez obzira na mnoge tendencije rastakanja ili zaborava svega onoga što nas ulančava i povezuje u isti kulturni krug.

Životni putevi i aktivnosti istaknutih članova porodice Plavšić mogu se pratiti od prve polovine XIX do početka XXI veka. Lična iskustva i profesionalni putevi nekoliko generacija te porodice sačuvani su u obliku profesionalne dokumentacije, svedočenja i priča. Bili su pokretači mnogih značajnih delatnosti širom Hrvatske i bivše Jugoslavije, najpre u Slavoniji, posebno u Osijeku, a potom i u Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu, Beogradu, Opatiji, pa i na Siciliji. Dali su dragocene doprinose građanskom životu, ekonomiji, naročito finansijama i bankarstvu, razvoju industrije, turizma, različitim naučnim disciplinama i kulturi. Posebno su zaslužni za samostalni nastup hrvatskih umetnika na međunarodnim manifestacijama u XIX i početkom XX veka, a u jednoj generaciji i za prodore i promociju avangardnih pojava dvadesetih godina prošlog veka. Uprkos pojedinačnih ličnih uspona i uspeha, njihove različite sudbine – često tragične – bile su odraz turbulentnih događanja i velikih političkih promena koje su obeležile XX vek, kada su se vizije o zajedništvu južnoslovenskih naroda preoblikovale u izmenjenu (ili drugačiju) političku stvarnost i ubrzo donele ne samo lična razočarenja, već i egzistencijalne krahove.

/ Napomena

Prvobitni tekst, dug preko 70 stranica, pisan je 2010 — 2012. godine, zahvaljujući dragocenoj porodičnoj dokumentaciji, tokom brojnih susreta, razgovora, sećanja i želje moje drage prijateljice Maje Plavšić da se sačuva uspomena na njenu veliku i znamenitu porodicu. Dokumentacija je danas uglavnom u vlasništvu Majine ćerke Jelene i unuka Nikole Duđukovića, kojima dugujem zahvalnost što mi je omogućeno objavljivanje najznačajnijih podataka o Plavšićima i što je sa drugim članovima porodice sakupljen niz do sada nepoznatih činjenica. Zaostavštinu Porodice Plavšić u HDA i HAZU konsultovala sam oktobra 2011. godine. Iskreno zahvaljujem za pomoć Nadi Beroš, dr Slobodanu G. Markoviću, dr Goranu Miloradoviću, kao i urednicima i recenzentima za dragocene sugestije.

- Arhiv Jugoslavije (Beograd), fond 100:
Masonske lože
- Hrvatski državni arhiv (Zagreb), fond 757:
Obitelj Plavšić
- Privatna arhiva porodice Plavšić-Duduković (Beograd)
- Beroš, N. 2021. *Tko se nije skrio, magarac je bio. Josip Seissel – Igra skrivanja*. Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb.
- Božić, S. 2008. *Srbi u Hrvatskoj 1918 — 1929*. Institut za noviju historiju Srbije. Beograd.
- Bratović, E. (ur.). 2007. Čedomil Plavšić. Utemeljitelj i dugogodišnji ravnatelj Thalassoterapije Opatije i redoviti profesor Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, u: *Thalassoterapia Opatija 1957 — 2007. Povodom 50-godišnjice*. Thalassoterapia. Opatija: 35.
- Dobrović, N. 1931. Konkursni radovi za pozorišnu zgradu u Novom Sadu. *Arhitektura*. Ljubljana, 3:76—78.
- Duišin, A. V. 1938/39. *Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini*. Heraldčki zavod. I—II. Zagreb.
- Galjer, J. 2011. Art déco u primijenjenoj umjetnosti i dizajnu, u: *Art déco i umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*. Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb: 51.
- Galjer, J. 2012. *Moderni časopisi i kulturna povijest u Hrvatskoj 1890. — 1940*. Horetzky, Zagreb.
- H. 1922. Kongres slavenskog studentstva u Pragu. *Novosti*, Zagreb, 345. 18. prosinca : 2.
- Janković, I. 2021. Jedan mogući pogled na avangardni fenomen grupe *Traveller*, u: *Sto godina časopisa Zenit 1921 — 1926 — 2021*.
- Jović B. i Subotić, I. (ur.). Galerija RIMA i Institut za književnost i umetnost, Kragujevac — Beograd: 479—499.
- Jevtić, M. 1983. *Vreme medicine. Čedomil Plavšić. Odgovori 5*. Radna organizacija za grafičko-izdavačku delatnost “Zaječar”, Beograd — Zaječar: 91—124.
- Jirsak, L. 2010. *Ivo Šrepel: Dokumenti, vrijeme, sudbina*. Biblioteka *Povijest Moderne galerije*, knjiga 2, Zagreb.
- Jirsak, L. 2011. *Ljubo Babić: Dokumenti, vrijeme, galerije*. Biblioteka *Povijest Moderne galerije*, knjiga 3, Zagreb.
- Jurković, S. 1998. *Silvana Seissel. Izložba originalnih nacрта pejzažne arhitekture*. Katalog izložbe. Galerija ULUPUH. Zagreb.
- Katić, M. 2022. *Zenitističko pozorište Akademskog kluba Treveler*. Udruženje građana Perilo Zabržje.
- Kolar, M. 1994. *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku. Presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine*.
- Kolar-Dimitrijević, M. 1995. O osnutku i radu Zagrebačke burze do 1945. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 28. Zagreb.

Kolar, M. 2001. Buran život dr. Dušana Plavšića (1875. — 1965.), *Osječki zbornik*, 24—25:131—144.

Kos, K. i Majer-Bobetko, S. (ur.). *Radovi s muzikološkog skupa održanog u Zagrebu, Hrvatska*, 20. — 22. studenoga 2003. Hrvatsko muzikološko društvo. Serija: Muzikološki zbornici, 13, Zagreb: 410 sqq.

Kostešić, I. i Vukić, F. 2021. Sveobuhvatni dizajn predmetne i simboličke okoline. Prilog reinterpretaciji opusa Josipa Seissela kao interdisciplinarnog modela projektiranja, u: *Sto godina časopisa Zenit 1921 — 1926 — 2021*. Jović B. i Subotić, I. (ur.). Galerija RIMA i Institut za književnost i umetnost, Beograd — Kragujevac: 463—477.

Košir, M. 2020. Decline of the Grand Lodge of the Kingdom of Yugoslavia 1940 — 58, u: *Freemasonry in Southeast Europe from the 19th to the 21st Centuries*. Markovich, S.G. (ur.). Zepter Book World; Institute for European Studies. Belgrade: 264.

Kraševac, I.-Tonković, Z. 2016. Umjetničko umrežavanje putem izložaba u razdoblju rane moderne – sudjelovanje hrvatskih umjetnika na međunarodnim izložbama od 1891. do 1900. Radovi Instituta za povijest umjetnosti: 40.

Kraševac, I. 2019a. Plavšić smijenio Kršnjavija – Hrvatsko društvo umjetnosti na prijelomnici 1918. — 1919. godine, u: Mance, I., Petrinović, M. i Trška, T. (ur.). *Institucije povijesti umjetnosti: Zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske; Institut za povijest umjetnosti. Zagreb: 267—276.

Kraševac, I. 2019b. Prva tri djela u fundusu Moderne galerije Društva umjetnosti. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 43: 244.

Kružić, T. 2019. *Kvaliteta kao temelj poslovanja u zdravstvenoj ustanovi Thalassoterapia Opatija*. Neobjavljen završni rad. Veleučilište. Rijeka. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:125:618172>, Pristupljeno: 4. avgusta 2023; 1.jula 2024.

Lajnert, S. 2020. Prilog poznavanju historijata Balkanske banke d.d. (1922 — 1925/1948). *Arhivski vjesnik*, 63: 207—239.

Marijanović, S. 1990. *Fin de siècle hrvatske moderne. Generacija "mladih" i časopis "Mladost"*. Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta "Božidar Maslarić", Osijek: 176—177.

Marjanić, S. 2007. Dečki, najbolje da bježite. *Zarez*, 203.

Marjanić, S. 2014. *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*. Udruga Bijeli Val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga. Zagreb.

Markovich, S. G. 2020. Yugoslav Freemasonry and Yugoslavism as Civil Religion, u: *Freemasonry in Southeast Europe from the 19th to the 21st Centuries*. Markovich, S.G. (ur.). Zepter Book World – Institute for European Studies, Belgrade: 109—176.

Matković, S. 2002. Pilarova pisma Dušanu Plavšiću: fragment poznavanja hrvatskih secesionista, *Godišnjak Pilar*. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara, 2: 33—40.

- Matković, S. 2013. Ivo Pilar i naprednjaštvo. *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije*, VIII, 15(1)–16(2): 69–112.
- Михаиловић, Д., Јовановић, М., Милорадовић, Г., Тимофејев, А. (прир.). 2016. *Заточеници Голог отока. Регистар лица осуђиваних због Информбироа. Документа служби безбедности*. Архив Србије и Институт за савремену историју. Београд.
- Mužić, I. 2000. *Masonstvo u Hrvata*. VI prerađeno izdanje. Laus. Split. Nedeljković, S. 2005. *Biografski leksikon – Poznati srpski lekari. Srbi u svetu*. Milanović, M. (autor projekta i izdavač). SLK. Beograd — Toronto.
- Nenezic, Z. D. 1988. *Masoni u Jugoslaviji 1764 — 1980. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji*. Prilozi i grada (Treće, dopunjeno izdanje). Zodne. Beograd.
- Савићевић, М. (priređio) 1999. *Професори Медицинског факултета у Београду, у сећању генерација студената уписаних на Медицински факултет у Београду 1946. године*. ЦИБИФ – Медицински факултет, Београд: 123–126.
- Seissel, J. 1937. *Jugoslavenski paviljon na Međunarodnoj izložbi u Parizu*. Zaklade tiskare Narodnih novina, Zagreb.
- Subotić, I. 2018. Zenit as Ideological Foundation of the 1924 International Exhibition of New Art, u: *Years of Disarray. 1908 — 1928. Avant-gardes in Central Europe*. Srp, K. (ed.). Arbor vitae societas – Muzeum umění, Olomouc: 484–495.
- Susovski, M. 1997. *Josip Seissel. Donacija Silvane Seissel. Nadrealističko razdoblje*. Slike, crteži, akvareli, tempere, pasteli, crtači blokovi od 1920. do 1987. Katalog donacije. Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb.
- Tkalčić Košćević, A. 2007. *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Arhiv za likovne umjetnosti. Zagreb.
- Vojvodić, D. Sp. 2004. *Znameniti Srbi Vinkovačkog kraja*. Gradska biblioteka. Novi Sad.
- Vučetić, R. 2009. Jugoslavenstvo u umjetnosti i kulturi – od zavodljivog mita do okrutne realnosti (Jugoslavenske izložbe 1904. — 1940.). *Časopis za suvremenu povijest*, 41(3), 701–714.
- Živanović, I. 2007. Novopronađena ostavština i prilozi biografiji Božidara Kunca, u: *Božidar Kunc (1903. — 1964.)*. Život i djelo.
- Živković-Kerže, Z. 2009. *Osječka sjećanja*, 1. dio. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Osijek.

IRINA SUBOTIĆ Family Plavšić – Documents and Memories

The text refers to members of several generations of the Serbian Plavšić family from Croatia, whose life paths and activities are followed from the first half of the 19th century to the beginning of the 21st

century. They were the initiators of many important activities throughout Croatia and the former Yugoslavia, first in Slavonia, especially in Osijek, and then in Zagreb, Novi Sad, Sarajevo, Belgrade, Opatija, and even in Sicily. With their civic criteria, high qualifications, personal efforts, ambitions, abilities and knowledge, certain prominent figures from this family, such as Nikola Atanasijev, Nikola Mihačević, Dušan (the Elder), Dr. Čedomil and Maja Plavšić, Silvana and Josip Seissel, contributed to essential changes and improvements of certain institutions and professional organizations, scientific disciplines and cultural activities, from such diverse fields as economy, finance, banking, tourism, publishing, museology, medicine, architecture, urbanism, fine arts, and in one generation even the avant-garde phenomena of the 1920s. In addition to superior expertise in their various fields, they were all dedicated to culture and cultural heritage, deeply believing in their missionary role and patronage, as a pledge for the improvement of society and general well-being. They were both family and friendly connected with numerous intellectuals and top creators throughout the former Yugoslavia, among whom many were Freemasons. Their individual destinies are a reflection of turbulent times in which certain visions of the unity of the people were transformed into reality, bringing great ups and downs, but also disappointments and life crashes. On the female line, they come from the old nobility of Ljudmila Ilić, so it is not unexpected that mothers, wives, sisters and daughters had their not only respected, but also prominent places in the family and in society. Although the surname Plavšić is disappearing with the new generations, the legacy that its numerous famous members left over the past time is great – deeply woven into the fabric of modern Croatian and former Yugoslav prosperity. And the fact that the young generations of this family carefully preserve the documentation of their ancestors and respect their heritage inspires faith that the memory of the luminaries of Plavšić will not fade.

KEYWORDS: Family Plavšić, Croat modern art and architecture, history of banking and economy, Yugoslavism, Thalassotherapy Opatija, Travellers